

KARAKTER GOZBI U PRETKERAMIČKOM NEOLITIKU BLISKOGA ISTOKA

Mačkić, Pavla

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:141029>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Pavla Mačkić

**KARAKTER GOZBI U PRETKERAMIČKOM NEOLITIKU
BLISKOGA ISTOKA**

DIPLOMSKI RAD

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za arheologiju
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju
Studij antropologije
Ivana Lučića 3

Pavla Mačkić

**KARAKTER GOZBI U PRETKERAMIČKOM NEOLITIKU
BLISKOGA ISTOKA**

Diplomski rad

Mentorica:

prof. dr. sc. Tihomila Težak-Gregl

Komentorica:

izv. prof. dr. sc. Sanja Potkonjak

Zagreb, 2021.

IZJAVA O AUTORSTVU

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad „Karakter gozbi u pretkeramičkom neolitiku Bliskog Istoka“ izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorice prof.dr.sc Tihomile Težak-Gregl i komentorice izv. prof. dr.sc. Sanje Potkonjak. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Studentica:

U Zagrebu, _____

_____

(potpis)

SADRŽAJ

1. Uvod.....	6
2. Temeljni pojmovi.....	8
2.1. Transegalitaro društvo.....	8
2.2. Gozbe i gozbovanje.....	9
3. Povezanost hrane i gozbovanja s društvenom strukturom zajednica prapovijesnih razdoblja.....	11
3.1 Paleolitik i mezolitik.....	11
3.2 Neolitik i eneolitik.....	12
3.3 Brončano i željezno doba.....	13
4. Prijelaz s mezolitika na pretkeramički neolitik Bliskoga istoka.....	14
4.1. Klimatske promjene	14
4.2. Uzgoj i domestikacija divljih žitarica	15
4.3. Počeci sedentizma i promjena društvene strukture.....	16
5. Pretkeramički neolitik Bliskoga istoka Ovog poglavlja nema u sadržaju, treba ga dodati! ..	18
5.1. Göbekli Tepe	18
5.2 Hallan Çemi Tepesi	23
5.3 Nevalı Çori.....	26
5.4 Kfar HaHoresh	28
5.5 Pojedinačni ekskluzivni nalazi.....	31
6. Prostor, mjesto i imaginacija mjesta staviti u sadržaj	34
7. Hrana i kult	38
8. Zaključak	40
9. Literatura	43
10. Popis priloga.....	46

1. Uvod

Ovaj se radi bavi proučavanjem karaktera gozbi u periodu pretkeramičkog neolitika Bliskoga istoka. Cilj rada jest dati pregled odabranih arheoloških lokaliteta, analizirati nalaze koje dovodimo u vezu s gozbovanjem a posljedično i s ritualnim praksama i simboličkim životom, te ih promatrati kroz prizmu suvremene etnološke teorije. U radu se na temelju objava i analiza bliskoistočnih lokaliteta pokušava odrediti gozbovanje kao društvena pojava pretkeramičkog neolitika koja zrcali organizacijsku strukturu društva i njegove religijske prakse. Svrha je definirati gozbovanje kao zajedničku aktivnost – visoko ritualiziranu ali i svakodnevnu praksu, ali i kao signal društvenih promjena koja reflektira klimatske promjene i s njima povezane adaptivne reakcije.

Okosnicu rada čini pitanje o promjeni društvene strukture koja se odvijala u periodu kada su ljudi krajem paleolitika počeli napuštati dotad poznate načine privređivanja i društvene organizacije napuštajući lovačko-sakupljački način privrede i nomadskog života. Dok su lovačko-sakupljačka društva uglavnom egalitarna, prelaskom na poludsjedilački i sjedilački način života ljudi su se našli u nepoznatom – novi način života koji je u međuzavisnom odnosu s novim načinom prehrane iziskivao je promjenu društvene organizacije. Novi je politički ustroj podrazumijevao porast tenzija u zajednicama, a gozbe su korištene kao sredstvo smanjivanja društvenih tenzija. Izazov u istraživanju predstavlja činjenica da je često teško dokazati održavanje velikih, zajedničkih gozbi u arheološkoj građi, pogotovo uzmemo li u obzir da su mnogi važni lokaliteti danas uništeni ljudskim djelovanjem i izgradnjom brana koje su važne za život ljudi koji danas borave na prostoru Bliskoga istoka. Oslanjamo se na iscrpne preglede i analize lokaliteta koji nam danas više nisu dostupni, ali pomoć u čitanju arheološke građe pronalazimo u etnološkoj teoriji koja nudi univerzalna promišljanja o društvu, kulturi, kulturnoj evoluciji, religiji i simbolici. Osim teorijskih radova, korištene su i etnografije suvremenih lovačko-sakupljačkih i transegalitarnih zajednica.

Pregledom gozbi najranije faze neolitika, analizom prostorne organizacije koja prati proces društvene tranzicije i promišljanjem o simboličkom značenju odabranih arheoloških nalaza pokušat ćemo dati odgovor na pitanje o karakteru gozbi, odnosno razlučiti jesu li gozbe održavane sa svrhom društvene kohezije ili je riječ o izdizanju prvih elita u zajednici, čije je postojanje omogućilo sakupljanje i pohrana viškova hrane. Također ćemo ponuditi objašnjenje odnosa između smanjenja okolišnih pritisaka i povećanja kapaciteta nosivosti, odnosno promotriti utjecaj klimatskih promjena koje su nastupile početkom holocena na oblikovanje društvene organizacije.

S obzirom na to da je riječ o preglednom radu, korišteni su izvori arheološke literature koji obuhvaćaju pregled različitih tipova arheoloških lokaliteta: naselja, spiritualne centre i groblja te se dotiče i pojedinačnih ekskluzivnih nalaza a koji su objavljeni kao samostalni znanstveni članci, članci u znanstvenim časopisima, zbornici, udžbenici i knjige. Od etnografske literature korištena su velika djela etnološke teorije i članci iz uskih područja znanosti poput antropologije religije i antropologije mjesta i prostora. Pristup najvećem djelu literature omogućen je putem online baza dostupnih studentima, a opširnija djela moguće je posuditi ili koristiti u prostorima knjižnice Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

2. Temeljni pojmovi

Kako bismo se lakše kretali kroz sam rad, na početku je potrebno uvesti i razjasniti nekoliko temeljnih pojmova, koji, kako ćemo vidjeti, čine okosnicu samog rada te će se često u njemu spominjati.

2.1. Transegalitarano društvo

Razdoblje koje obuhvaća ovaj rad, pretkeramički neolitik, vrijeme je mnogih promjena, kako klimatskih i tehnoloških, tako i društvenih. Najveća društvena promjena u ovom se slučaju odnosi na postupno napuštanje egalitarizma kao oblika društvene strukture. Društvena je struktura nužno povezana sa strategijama preživljavanja, a posljedično i s raspodjelom rada. U vremenu paleolitika i mezolitika koji prethode pretkeramičkom neolitiku (Težak-Gregl 2001, 55) okosnica preživljavanja sastojala se od zajedničkog lova, odnosno ribolova, i sakupljanja, u čemu je sudjelovala cijela zajednica (Težak-Gregl 2001, 63). Budući da je u privredi manje ili više jednako sudjelovala cijela zajednica, te nisu pronađeni nikakvi arheološki tragovi koji bi upućivali na raslojavanje društva ili postojanje posebnih uloga, zaključujemo kako se radilo o uvjetno rečeno egalitarnim zajednicama. Razlike koje su postojale temeljile su se na sposobnostima privređivanja. Tako je, primjerice, najспособniji lovac predvodio lov i njime upravljao. Važno je istaknuti činjenicu da su u vrijeme paleolitika i mezolitika zajednice bile isključivo nomadske, odnosno da su pratile životinje koje su lovile i veoma ovisile o geografsko-klimatskim čimbenicima, a posljedično i o teško dostupnim prehrambenim resursima, što je rezultiralo time da kapacitet održivosti zajednice ne trpi gubitke članova. Svaki je član zajednice činio kariku u mreži, čije bi pucanje dovelo do velikih gubitaka zajednice, pogotovo uzmemo li u obzir teške životne uvjete i relativno mali broj članova; primjerice Calmettes i Weis procjenjuju da su navedene zajednice brojale između 20 i 30 članova (Calmettes i Weiss 2017, 2). U takvim se zajednicama politička moć dijeli ravnomjerno, a kontroliraju je brojni mehanizmi poput izbjegavanja, progonstva ili pogubljenja (Calmettes i Weiss 2017, 2), o čemu nam govore etnografska istraživanja suvremenih kompleksnih lovaca i sakupljača.

Završetak paleolitika i vrijeme mezolitika obilježavaju klimatske i geografske promjene povezane s početkom holocena (Težak-Gregl 2011, 73), koje su kao posljedicu imale porast populacije. Karakteristika ranoga holocena je porast temperatura i povećanje količine padalina (Willcox et. al. 2009, 152), što je stvorilo pogodnije okruženje za uzgoj žitarica. Udruživanje u veće zajednice, postupan prelazak s lovačko-sakupljačkog, odnosno nomadskog načina života na sjedilački,

proizvodnja hrane i postupan razvoj neovisnosti o prirodnim procesima utjecali su i na društvenu strukturu. U tom se razdoblju snažnih klimatskih i geografskih promjena prvi put u dugoj ljudskoj prošlosti mijenja i sama društvena struktura. Brian Hayden takve zajednice, koje nisu niti egalitarne kao lovačko-sakupljačke, niti potpuno društveno stratificirane s članovima različite razine političke moći kao u kasnijim razdobljima, naziva transegalitarnim zajednicama (Owens i Hayden 1997, 121). Takvu društvenu organizaciju možemo promatrati kao prijelaznu u trenutku naše prošlosti u kojem se ljudi prvi put susreću s drugačijim uvjetima života i strategijama preživljavanja, te se društvo kao živi organizam pokušava prilagoditi novim i dotad nepoznatim životnim uvjetima. Transegalitarne zajednice i najranije hijerarhijski strukturirane zajednice nositeljice su društvene i tehnološke kulture pretkeramičkog neolitika.

2.2. Gozbe i gozbovanje

Kad spomenemo riječ „gozba“ prva je asocijacija na gozbe u modernom smislu te riječi, na večernje zabave i prijeme (Hayden 2014, 2), odnosno konzumaciju posebne hrane (posebne u smislu cijenjenih sastojaka, načina i duljine pripreme), najčešće u velikim količinama, a koju dijelimo s drugim ljudima (Hayden i Villeneuve 2011, 434). Na prvu se čini kako gozbe nemaju veliku praktičnu ulogu, no one su, posebno u predindustrijskim društvima, veoma dobar pokazatelj društvene i političke dinamike. Gozbe i gozbovanje javljaju se već krajem gornjega paleolitika (Hayden 2015, 4) i moguće ih je prepoznati u arheološkom materijalu, o čemu će više riječi biti kasnije. One su također mehanizam, odnosno strategija kojom pojedinci pokušavaju postići određen društveni status, odnosno ekonomski ili politički profitirati (Hayden 2014, 4).

Dok je altruizam veoma teško pronaći u ljudskim namjerama i djelovanju, kompetitivnost je gotovo svagdje prisutna te ju je moguće pratiti kroz gozbovanje. Marcel Mauss je navedenu tvrdnju detaljno obradio u svojoj knjizi „The Gift“ (Mauss 2002). U Uvodu trećega američkog izdanja Maussove knjige koji je napisala britanska socijalna antropologinja Mary Douglas, postavljena je teza kako ne postoji „besplatan“ dar, odnosno ona tvrdi da je svaki dar dio sustava reciprociteta u kojem su povezane čast onoga koji daruje i onoga koji prima dar (usp. Douglas u Mauss 2002, 9). Teoriju o takvoj dinamici odnosa, to jest strukturiranom sustavu darivanja možemo primijeniti i na primjer gozbovanja, uključujući i gozbe pretkeramičkoga neolitika. Naknadno ćemo se pozabaviti detaljima odnosa moći, no u ovom je trenutku važno shvatiti kako gozbe, pogotovo u „arhaičnim društvima“, kako ih naziva Mauss govoreći pritom o Indijancima sjeverne Amerike i zajednicama Polinezije, nisu tek puko zajedničko jedenje posebne hrane već se radi o kompleksnom sustavu

davanja i darivanja. Iako se u ovom slučaju daruje i dijeli hrana, ona je tek sredstvo kojim se reprezentiraju čast i posljedično moć te ukazuje na elaboriran sustav društvene stratifikacije i kompleksne društvene organizacije. Gozbe su, dakle, simboličke predstave čiji je cilj promjena ili utvrđivanje statusa i moći te ih možemo smatrati mehanizmom za postavljanje i održavanje društvene organizacije zajednice.

Dok jedni autori gozbe vide kao medij za stvaranje, odnosno poticanje društvene nejednakosti (Helwing 2003, 63), drugi u njima vide potencijal za stvaranje društvene kohezije i pokušaj održavanja barem prividnog egalitarizma zajednice (Hayden 2001, 571). U kasnijim će poglavljima biti više govora o uzrocima i posljedicama koje gozbovanje ima na zajednicu, a u ovom je trenu važno spomenuti i činjenicu da gozbe gotovo nikad nisu potpuno profani čin, već ih možemo promatrati i kroz prizmu kulta, odnosno da gozbe osim svjetovnog, imaju i kulturni značaj (Dietrich et. al. 2012, 690).

Ponekad je teško pronaći dokaze za gozbovanje u tako ranim periodima kao što je pretkeramički neolitik, koji je na području Bliskoga i Srednjega istoka trajao u vremenu između 12. i 8. tisućljeća pr. Kr. (Težak-Gregl 2011, 76). Kao što samo ime govori, pretkeramički neolitik (koji neki nazivaju i protoneolitikom, akeramičkim ili beskeramičkim neolitikom) karakterizira odsutnost keramičkih nalaza, u prvome redu keramičkih posuda za hranu i piće čija bi nam analiza mogla mnogo toga reći o navikama jedenja te zajednice. S obzirom na to, dokaze za gozbovanje tražimo u analizama ostataka hrane; životinjskih kostiju i žitarica, građevinama i strukturama u naselju koje bi upućivale na zajedničko korištenje, u idealnim situacijama u kombinaciji sa životinjskim kostima i drugim nalazima. Osim navedenog, ponekad pronalazimo kamene predmete poput zdjela i mužara koji su napravljeni od posebnih materijala te su dobro sačuvani (Rosenberg et. al. 1998, 29). Ako su uz to ukrašene motivima vezanim uz jelo ili životinjama koje se koriste za jelo, možemo ih okarakterizirati kao nalaze od posebne važnosti za zajednicu i povezati s kulturnom namjenom i hranom, što nas dovodi do zaključka da su korištene u posebnim svetkovinama, odnosno na gozbama. Ako zasebno promatramo svaki od nalaza koji upućuju na gozbovanje, životinjske ostatke i njihovu specijalnu analizu, arhitekturu i pokretne nalaze, nećemo moći doći do konkretnih zaključaka i dokaza za gozbovanje. Potrebno je više nalaza koji se podudaraju i tvore smislenu cjelinu kako bismo u tako ranom periodu mogli dokazati gozbovanje.

3. Povezanost hrane i gozbovanja s društvenom strukturom zajednica prapovijesnih razdoblja

Već smo otprilike smjestili pretkeramički neolitik na povijesnu lentu naše prošlosti i objasnili da gozbe imaju kompleksno simboličko značenje te da se u njima ocrtavaju odnosi unutar zajednice. U hranu i gozbovanje upisana je simbolika od najranijih prapovijesnih razdoblja, iako je zbog ograničenja arheološkog materijala teško dokaziva sve do neolitika i prelaska na sjedilački način života, odnosno izgradnju naselja koje su dugotrajno naseljena. Ovo će poglavlje prikazati povezanost hrane i gozbovanja s društvenom strukturom zajednica prapovijesnih razdoblja od paleolitika do željeznog doba, s ciljem da istraži povezanost hrane, gozbi i društvene organizacije.

3.1 Paleolitik i mezolitik

Paleolitik ili starije kameno doba dijeli se na donji, srednji i gornji (Težak-Gregl 2011, 58). Zbog oskudnih arheoloških izvora i opsega ovog rada fokusirat ćemo se na gornji paleolitik, koji je trajao između otprilike 40 000 i 10 000 godina prije nove ere (Težak-Gregl 2011, 58) te ga obilježava širenje vrste *Homo sapiens sapiens* koja za razliku od *Homo sapiens neanderthalensis* izlazi s područja Afrike gdje se razvila i širi Azijom, Europom i ostatkom svijeta. Iako se *Homo sapiens sapiens*, odnosno anatomski moderan čovjek, razvijao dvjestotinjak tisuća godina, tek prije otprilike 40 000 godina on razvija sve aspekte potpuno modernog ponašanja. Dolazi do tehnoloških promjena, razvoja špiljske i figuralne umjetnosti, regionalizacije kultura i općenito razvitka simboličkog i duhovnog života (Težak-Gregl 2011, 62). Za razliku od prethodnih razdoblja u kojima je osnovu zajednice činila obitelj koja se bavila primitivnim lovom i sakupljanjem, u gornjem paleolitu dolazi do organizacije zajednica koje počinju poprimati obilježja plemena te dolazi do razvoja tehnika lova i ribolova (Težak-Gregl 2011, 63).

U mezolitu ili srednjem kamenom dobu, koji obilježava kratko prijelazno razdoblje između paleolitika i neolitika, dolazi do velikih klimatskih promjena koje stvaraju potrebu za prilagodbom na novi okoliš te predstavlja razdoblje između dva potpuno različita gospodarska koncepta preživljavanja (Težak-Gregl 2011, 63). Kao što je ranije navedeno, u paleolitu je egalitarizam glavni oblik društvene strukture te možemo zaključiti da je i podjela hrane i ostalih resursa odgovarala takvom sustavu, zanemarujući razlike u spolu ili dobi (Atakuman 2014, 5). Među najbolje sačuvanim arheološkim nalazima paleolitika svakako moramo ubrojiti špiljsku umjetnost, pogotovo zato što najveći dio motiva prikazuje upravo lovne životinje korištene za prehranu (Scardovelli 2016, 1481). Postoji mnogo teorija koje objašnjavaju motive na slikama, no jedna od najzastupljenijih kaže da se radi o nekom obliku magije lova kojom se pokušava utjecati na

uspješnost lova ili umnažanje životinja (Karavanić 2012, 91). Iz navedenog možemo zaključiti da su životinje vrste *Homo sapiens sapiens* predstavljale ne samo osnovni izvor hrane već su bile inspiracija za razvitak prvih kompleksnih simboličkih sustava kojima se manifestirala rana duhovnost.

U mezolitiku nestaje poznata paleolitička umjetnost (Težak-Gregl 2011, 63) i ljudi se počinju prilagođavati novim uvjetima života: dolazi do globalnog zatopljenja, razina vode se podiže i stvaraju se plodne ravnice i močvarna područja. Ljudi se okreću novom obliku privrede – ribolovu. To ujedno predstavlja i kraj bogate paleolitičke špiljske umjetnosti.

3.2 Neolitik i eneolitik

Neolitikom ili mlađim kamenim dobom nazivamo razdoblje koje je na Bliskom istoku trajalo od otprilike 10 000 do 4 500 godina prije nove ere (Fagan et. al. 1996, 492), iako je vrlo teško odrediti točno vrijeme njegove pojave, jer neolitik promatramo kao posljedicu kompleksnog sustava neovisnih inovacija koje nazivamo neolitički paket ili neolitička revolucija (Težak-Gregl 2011, 73). Najveću novinu predstavljaju postupni prelazak na sjedilački način života, odnosno izgradnja trajnih naselja i proizvodnja hrane. Domestikacijom biljaka, a kasnije i životinja, čovjek je prvi put mogao stvoriti i sačuvati viškove hrane i smanjiti okolišne pritiske. Trajni boravak na jednome mjestu i stvaranje viškova hrane omogućili su poslovnu specijalizaciju ljudi i kao posljedicu stvaranje nove društvene strukture te promjene u politici i odnosima moći unutar zajednice. Postavlja se pitanje jesu li ljudi pokušali zadržati egalitarnu društvenu organizaciju koja je bila temelj političkog sustava cijele ljudske prošlosti ili su brzo prihvatili stvaranje novoga društvenog poretka uvjetovanog stvaranjem viškova hrane. Pregledom gozbi najranije faze neolitika, pretkeramičkoga neolitika, i analizom prostorne organizacije naselja pokušat ćemo dati odgovor na to pitanje.

Eneolitik ili bakreno doba nastavlja se na kasni neolitik i traje od 4 500. do 3 500. pr. Kr. (Fagan et. al. 1996, 493). Iako bi naziv „bakreno doba“ sugerirao da u ovom razdoblju pronalazimo znatno veći broj metalnih predmeta i razvijene metalurške radionice, ono što uistinu razlikuje eneolitik od neolitika jesu upravo promjene u privredi, društvenoj strukturi i općenito načinu života. Dolazi do prevlasti stočarstva nad poljodjelstvom, a stočarstvo zbog brže akumulacije viškova omogućava intenzivniju razmjenu i trgovinu (Težak-Gregl 2011, 84). Životinje se prvi put počinju višestruko iskorištavati – ne samo za dobivanje mesa, već i za dobivanje mlijeka i mliječnih proizvoda, kože, vune ili za vuču (Sherratt 1997, 159). Razvoj metalurgije donio je sa sobom nove djelatnosti poput prikupljanja i obrade rude, izgradnje rudnika bakra i same izrade bakrenih predmeta (Težak-Gregl

2011, 84). Razvoj trgovine sa sobom je doveo i potrebu za učvršćivanjem zajednice te stvaranje bolje organizirane političke strukture u obliku patrijarhalnih rodovskih i plemenskih zajednica (Težak-Gregl 2011, 85). U eneolitiku prvi put možemo govoriti o vidljivom raslojavanju društva.

3.3 Brončano i željezno doba

Brončano doba obilježeno je upotrebom bronce u izradi oruđa, oružja, nakita i ostalih oblika figuralne plastike, poput fibula, narukvica, naušnica ili privjesaka (Batović 1983, 290). Promjene koje su upotrebom bakra nastale u eneolitiku poprimaju veće opsege u brončanom dobu. Proizvodnja bronce (slitine bakra i kositra) donijela je sa sobom mnogo novih djelatnosti i postavila je temelje za specijalizaciju i stvaranje cijenjenih obrtnika. Izrada brončanih predmeta omogućila je razvoj trgovine i veće stvaranje viškova, što se odrazilo na društvenu strukturu. Bogatstvo i raznolikost grobnih priloga upućuju na osobe različitih položaja u hijerarhiji zajednice. U vrijeme europskoga kasnog brončanog doba dolazi do unifikacije pogrebnog rituala – spaljeni ostatci svih pokojnika pohranjuju se u žare. Neki tu pojavu objašnjavaju kao posljedicu pada elita koje su se formirale u ranom i srednjem brončanom dobu (Težak-Gregl 2011, 93).

Na Bliskom istoku srednje brončano doba obilježava urbanizacija, nakon čega dolazi do civilnih ratova i stagnacije razvoja do pojave željeznoga doba (Fagan et. al.1996, 496).

U željeznom dobu prvi put sa sigurnošću možemo govoriti o pojedincima koji se po bogatstvu grobnih priloga i načinu ukopavanja znatno razlikuju od ostatka zajednice. Takve osobe u nedostatku boljeg izraza nazivamo kneževima, iako taj pojam nema poveznice sa srednjovjekovnim kneževima (Težak-Gregl 2011, 94). Zanimljivo je da su europski kneževi željeznoga doba gotovo uvijek bili pokopani s posudama za jelo u kojima se često nalazila hrana. Kao primjer možemo navesti francuski lokalitet Vix. Riječ je o naselju u čijoj se blizini nalazi kneževski ukop ženske osobe koji je bio bogat priložima vezanim uz gozbovanje, poput metalnog kratera, seta pehara za piće i komplet skupocjenog, uvoznog posuđa (Potrebica 2013, 35). Osim samog posuđa, u željeznom se dobu češće počinju pojavljivati i predmeti za pripremu hrane poput ražnjeva i tek povremeno ribeža (Potrebica 2013, 122). Smatra se da je gozbovanje gotovo uvijek imalo društvenu i religijsku ulogu i sigurno je bilo okosnica željeznodobne društvene strukture (Potrebica 2013, 127).

Dok u metalnim razdobljima već sa sigurnošću možemo govoriti o specijalizaciji i društvenom raslojavanju, postavlja se pitanje možemo li iz arheološkog materijala pretkeramičkog neolitika uz

pomoć eventualnih etnografskih paralela pronaći trenutke nastanka prve društvene stratifikacije i odgovoriti na pitanje jesu li gozbe u transegalitarnim društvima Bliskoga istoka služile kao sredstvo društvene kohezije ili upravo suprotno, kao način iskazivanja moći pojedinaca, odnosno jesu li bile znak društvenog raslojavanja i ekskluzivnosti.

4. Prijelaz s mezolitika na pretkeramički neolitik Bliskoga istoka

Kao što je ranije spomenuto, često je teško pronaći jasnu granicu između dvaju prapovijesnih razdoblja. Na području Bliskoga istoka u vremenu prije otprilike 12 000 do 10 000 godina dolazi do postupnog prijelaza sa stadija lova i sakupljanja na stadij proizvodnje hrane (Težak-Gregl 2011, 72). Klimatske promjene, odnosno kraj hladnog pleistocena i početak toplijeg i stabilnijeg razdoblja, holocena, najčešće se navode kao glavni uzrok promjena u privredi (Willcox et. al. 2009, 151). Novi klimatski uvjeti omogućit će razvoj poljoprivrede i utjecati na razvoj prvih trajnih naselja.

4.1. Klimatske promjene

Holocen je posljednji stadij u geografskom razdoblju Zemlje, a karakteriziraju ga smanjenje temperaturnih razlika, globalno zatopljenje i porast količine padalina (Willcox et. al. 2009, 151). Nakon dugog pleistocena koji je bio mnogo hladnije i suše razdoblje s povremenim interglacijalima i velikim temperaturnim oscilacijama (Richerson et. al. 2011, 387), holocen je stvorio uvjete za kultivaciju koja je dovela do razvoja održive ekonomije (Willcox et. al. 2009, 151). Već na samom početku holocena dolazi do intenzivnijeg iskorištavanja biljnih resursa te gotovo sve zajednice svoju ekonomiju počinju zasnivati na poljoprivredi. (Richerson et. al. 2011, 387).

U razdoblju pleistocena klimatski uvjeti nisu dopuštali razvoj poljoprivrede. Hladnoća, mali udio atmosferskog ugljičnog dioksida i ponajviše velike temperaturne razlike u kratkim periodima od 10 do 1000 godina onemogućavali su razvoj poljoprivrede jer su joj potrebni stabilni klimatski uvjeti i općenito je osjetljiva na drastične promjene koje su obilježavale pleistocen (Richerson et. al. 2011, 388). Na početku holocena ponovno je došlo do kratkotrajnog i naglog zahlađenja. Šume koje su prekrivale prostor jugozapadne Azije prije otprilike 12 500 godina zamijenile su stepe, što je pogodovalo lovačko-sakupljačkim zajednicama. Stepe su nastale kao posljedica suhog i hladnijeg razdoblja koje nazivamo mlađi drijas, a koji je trajao oko 1 300 godina (Moore i Hillman 1992, 482). Mlađi drijas bio je posljednji period u kojem su lov i sakupljanje činili osnovu privrede. Završetkom tog kratkotrajnog sušnog hladnog razdoblja počinje razvoj poljoprivrede (Moore i Hillman 1992, 482).

4.2. Uzgoj i domestikacija divljih žitarica

Iako su stabilni klimatski uvjeti prvi put omogućili razvoj poljoprivrede, nije lako odgovoriti na pitanje *zašto* su ljudi napustili lov i sakupljanje kao osnovni način privrede i zamijenili ga poljoprivrednom koja je u svojim počecima bila manje kvalitetan izvor hrane koji je zahtijevao mnogo promjena u organizaciji, a omjer uloženog i dobivenog bio je lošiji u usporedbi s lovom (Richerson et. al. 2011, 388). Jedan od najpopularnijih odgovora jest da su pogodni klimatski uvjeti doveli do naglog porasta broja ljudi te su zbog većeg populacijskog pritiska ljudi bili primorani okrenuti se novom načinu privrede (Težak-Gregl 2011, 73). Veličina i utjecaj prapovijesne zajednice na druge uvelike je ovisila o prirodnim uvjetima koji su postavljali kapacitet održivosti (Richerson et. al. 2011, 389). Sukladno tome, zajednice koje su smanjile okolišne pritiske i ekološke uvjete samostalnim privređivanjem povećale su maksimalan broj ljudi koji određeni izvor hrane može održati i time ne samo povećale broj članova, nego povećale i svoj utjecaj na manje okolne zajednice s manjim kapacitetom nosivosti.

Kao što je ranije spomenuto, neolitizacija nije jedinstven linearan proces prelaska s lova na uzgoj hrane, već se radi o kompleksnom konceptu čije početke možemo potražiti upravo na području Bliskoga i Srednjega istoka (Težak-Gregl 2011, 77). Važno je istaknuti da nalazi žitarica nisu direktan dokaz domestikacije. Ljudi su u početku skupljali divlje žitarice bez direktnog upletanja u njihov uzgoj. To nije pretpostavka, to je sigurno jer se danas zahvaljujući genetici točno može odrediti koje su divlje, a koje već domesticirane.

Među prvim žitaricama moramo spomenuti raž kojoj odgovara hladnija klima karakteristična za mlađi drijaz, a koja je zajedno s jednozrnom pšenicom pronađena na lokalitetima Abu Hureyra 1 i Mureybet 1 i 2 u današnjoj Siriji (Willcox et. al. 2009, 152). Nakon porasta temperature u holocenu smanjuje se količina raži na lokalitetima Bliskoga i Srednjega istoka (Willcox et. al. 2009, 154). Divljem ječmu odgovaraju novi klimatski uvjeti i otporan je na visoku temperaturu i malu vlažnost pa počinje zamjenjivati raniju raž i jednozrnu pšenicu, a on je ujedno jedina divlja žitarica koja i danas raste u dolini Eufrata (Willcox et. al. 2009, 154). Ječam se za vrijeme trajanja pleistocena vjerojatno mogao pronaći južnije, a kako su temperature rasle, širio se prema sjeveru (Willcox et. al. 2009, 154). Zanimljiva je situacija s divljom lećom – ona nije česta na sjevernom području Sirije i u dolini Eufrata, a kada je pronalazimo, raste na uskom području i bilo bi je teško u tim uvjetima koristiti za prehranu većeg broja zajednica, odnosno većeg broja članova zajednica (Willcox et. al. 2009, 155). Ipak, zabilježen je porast zastupljenosti leće u odnosu na žitarice tijekom holocena, a kao logično objašnjenje nameće se domestikacija, odnosno pokušaji kontrole uzgoja leće (Willcox et. al. 2009, 155).

Osim navedenih žitarica, na području Bliskoga istoka u ovom su razdoblju pronađeni ostaci pistacija, divljih badema, graška, smokava (Willcox et. al. 2009, 155), boba, lana i konoplje (Težak-Gregl 2011, 75).

Osim direktnih dokaza u vidu ostataka samih žitarica, o njihovom korištenju govore nam i posredni dokazi poput velike količine pljeve (ljuskica od žitarica), ostataka kućnih miševa, povećanja broja kamenih ručnih žrvnjeva i prostora za pohranu žitarica u komunalnim građevinama (Willcox et. al. 2009, 155). Sjedilački ili polusjedilački način života uključivao je novu vrstu otpada poput veće količine ostataka žitarica koji privlače životinje, a i duže nastanjivanje prostora dovelo je do mogućnosti pripitomljavanja divljih životinja koje su se privikavale na prisutnost ljudi. U pretkeramičkom neolitiku domesticirane su koze, svinje, goveda, ovce i psi (Rollefson et. al. 1992, 452). Korištenje žitarica za prehranu i domesticiranje nekih životinjskih vrsta smanjit će okolišne pritiske i omogućiti razvoj mnogih drugih aspekata ljudskog života.

4.3. Počeci sedentizma i promjena društvene strukture

U starijoj arheološkoj literaturi možemo pronaći pojam „neolitički paket“ koji podrazumijeva da su ideje poput poljoprivrede, sedentizma, korištenja keramike i društvene kompleksnosti dio jedne cjeline, no danas ih promatramo kao zasebne elemente kulture od kojih svaki ima svoj vremenski slijed i ne kolerira nužno s drugim elementima (Marshall 2006, 154). Područje jugozapadne Azije i Bliskoga istoka uklapalo se u teoriju o postojanju jedinstvenog prostora na kojem je nastao takav komplet kulturnih pojava koje su kasnije dovele do svjetske revolucije. Novija istraživanja pokazala su da ne postoji takav strog i zatvoren paket koji u cijelosti putuje Starim svijetom, tako da danas zasebno istražujemo njegove elemente.

Počeci sedentizma, odnosno stalne naseljenosti ljudskih zajednica na jednom mjestu, prije izgradnje velikih trajnih naselja ponekad su teško vidljivi u arheološkom materijalu (Boyd 2006,

164) pa sedentizam predstavlja izazov arheolozima, etnologima i ostalim znanstvenicima koji se udružuju kako bi razjasnili zašto je došlo do sedentizma i kakav je bio njegov utjecaj na nomadske zajednice lovaca i sakupljača. Brian Boyd navodi nekoliko dokaza sedentizma: postojanje kamene arhitekture, korištenje velikih i teških žrvnjeva, postojanje prostora za pohranu i grobalja, prisutnost dokaza komenzalizma i faunalnih dokaza o sezonskom lovu i debljina arheološkog depozita (Boyd 2006, 166).

Za početak moramo postaviti pitanje zašto su se ljudi uopće odlučili na trajno naseljavanje prostora kad su kroz cijelu povijest svoje vrste živjeli kao nomadi. Iako postoje različite teorije, možemo se složiti da su se s početkom holocena prvi put stvorili uvjeti koji bi ljudima uopće omogućavali lagodan život na jednome mjestu, barem na prostorima koje su ljudi u to vrijeme naseljavali. Bujanje biljnoga i životinjskoga svijeta omogućilo je ljudima da se duže zadržavaju na jednom prostoru i na maloj udaljenosti imaju dostupne resurse tijekom cijele godine (Hayden 2000, 109), što omogućava stvaranje viškova i posljedično ostavlja više vremena za razvoj drugih grana privrede, primjerice ratarstva i stočarstva. Važno je istaknuti da su zajednice prvo organizirale trajna naselja, ili kako ih Robert Braidwood naziva, „villagelike settlements“, a nedugo nakon prvih naselja nalazimo tragove dosad poznatih biljaka i domesticiranih životinja (Braidwood 1973, 38).

Smanjenje okolišnih pritisaka dovelo je do povećanja kapaciteta nosivosti, odnosno do povećanja broja članova zajednice. Klima, lakši životni uvjeti i nove strategije preživljavanja stvorili su potrebu za drugačijom vrstom društvene organizacije. U paleolitiku je društvena kohezija povremeno bila snažna (na primjer, kad je povezujemo s potrebama određenog lova) i neophodna za preživljavanje, ali u vrijeme pretkeramičkoga neolitika društvena se struktura polako mijenja. Zajednice se prvi put susreću s novim, stabilnijim, načinom života koji zahtijeva drugu vrstu organizacije. Već su sama izgradnja i održavanje naselja predstavljali novinu i zahtijevali drugačije odnose u zajednici. Bilo je potrebno pronaći najpovoljnije mjesto za podizanje naselja, osmisliti način gradnje nastambi, prikupiti materijal, organizirati unutarnji i vanjski prostor i na kraju usavršiti tehniku gradnje. Na kraju te građevine treba redovito obnavljati i graditi nove, prilagođavajući ih potrebama zajednice. Samo taj proces gradnje i održavanja naselja zahtijeva neku vrstu specijalizacije i kao posljedicu imamo zajednicu sa skupinama ljudi koji obavljaju potpuno drugačije zadatke. Neminovno je da će ta podjela utjecati na društvenu dinamiku.

Razvoj poljoprivrede, koja također podrazumijeva podjelu rada, doveo je do sve većih stvaranja viškova koji čine podlogu za stvaranje kompleksne promjene u društvenoj dinamici, podrazumijevajući ekonomske odnose i odnose moći koji će se manifestirati kroz gozbe. Također

dolazi do promjene u poimanju mjesta i prostora te će se ljudi više involvirati u njihovo oblikovanje i prilagođavanje svojim potrebama (Marshall 2006, 160).

5. Pretkeramički neolitik Bliskoga istoka

U prethodnim smo poglavljima spomenuli čimbenike i razjasnili okolnosti pod kojima je došlo do promjene u načinu života ljudi, odnosno do postupne promjene s lovačko-sakupljačkog do polusjedilačkog i sjedilačkog načina života. Ovo će poglavlje obuhvatiti nekoliko važnih bliskoistočnih lokaliteta na kojima možemo pratiti promjenu, ne samo načina života, već i svijesti čovjeka i njegovog odnosa s okolinom u kojoj živi i na koju djeluje.

Osim samih lokaliteta na kojima pratimo postupan prelazak na sjedilački način života i na kojima vidimo dokaze o gozbovanju, pažnju ćemo usmjeriti i na ekskluzivne i pojedinačne nalaze koji potječu s prostora Bliskoga istoka i upućuju na gozbovanje kao dio društvenog ili religijskog rituala.

5.1. Göbekli Tepe

Göbekli Tepe je lokalitet koji se nalazi na jugoistoku današnje Turske i smatra se najstarijim dosad otkrivenim svetištem na svijetu (Renfrew i Bahn 2014, 1423). Lokalitet tell-tipa, čiji prijevod doslovno glasi „Debelo brdo“, nalazi se na brdu koje je dio planinskog kompleksa Germuş (Notroff

i Dietrich 2017). Život na Göbekli Tepeu odvijao se od sredine 11. do sredine 9. tisućljeća prije nove ere, dakle, u vrijeme kada su ljudi koji su naseljavali područje Anatolije i ostatka naseljenog svijeta živjeli lovačko-sakupljačkim načinom života (Renfrew i Bahn 2014, 1423). Postavlja se pitanje kako su i zašto ljudi koji su živjeli u malim, mobilnim skupinama pronašli zajednički cilj i organizirali se u izgradnji i održavanju sakralnog kompleksa koji se prostire na 9 hektara širine i 15 metara visine (Notroff i Dietrich 2017).

Slika 1. Položaj Göbekli Tepea na karti današnje Turske

Glavni dio lokaliteta obuhvaća dva sloja – stariji (III) koji se datira u pretkeramički neolitik A (dalje: PPNA) i mlađi (II) iz pretkeramičkoga neolitika B (dalje: PPNB) (Dietrich et. al., 2014, 11). Stariji je sloj poznat po monumentalnim stupovima u obliku slova „T“ koji omeđuju unutarnji kružni prostor i dva velika centralna stupa, dok mlađi karakteriziraju manje četvrtaste građevine koje ponekad u sredini imaju centralne „T“ stupove, a ponekad ne (Dietrich et. al., 2014, 11). Dakle, stariji je sloj bogatiji monumentalnim, reljefno ukrašenim stupovima velikih dimenzija – visoki su do 5,5 metara i svaki je isklesan iz jednog komada kamena (Notroff i Dietrich 2017). „T“ stupovi organizirani su u krugove u kojima se nalaze veliki centralni stupovi koji su okrenuti jedan prema drugome (Notroff i Dietrich 2017).

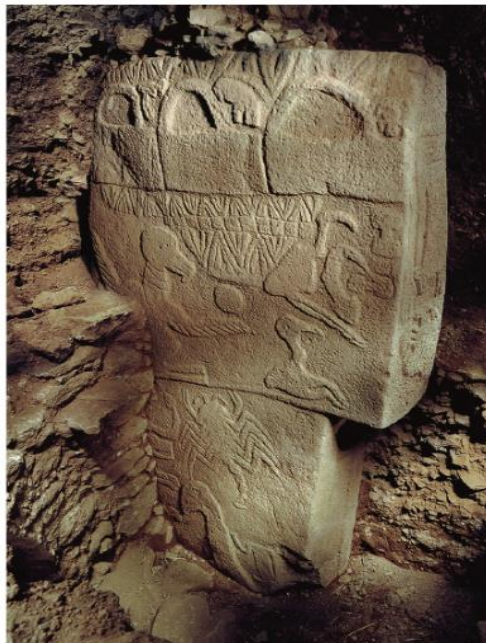
Slika 2. Centralni stup s prikazom čovjeka

Promatramo li Göbekli Tepe kroz prizmu umjetnosti, moramo primijetiti promjenu u odnosu na gornjopaleolitičku umjetnost koja u centar stavlja životinjske likove. Veliki, centralni „T“ stupovi u Göbekli Tepeu ponekad prikazuju ljudske likove s vidljivim rukama, pojasom i odjećom, a okružuju ih manji „T“ stupovi s prikazima divljih životinja (Dietrich et. al. 2012, 675) . Ta nam

promjena u kompoziciji možda može ukazati na promjenu svijesti i religijskog poimanja svijeta oko sebe – čovjek se prvi put izdiže iznad ostatka faunalnoga svijeta.

Kao što je ranije spomenuto, Göbekli Tepe je svetište. Prilikom iskopavanja i geofizičkim snimanjem nisu pronađene nastambe ili bilo kakve konstrukcije koje bi upućivale na to da su ljudi koji su gradili svetište živjeli na lokalitetu, no ne možemo isključiti mogućnost da je mala grupa ljudi ipak trajno naseljavala lokalitet (Dietrich et. al. 2019, 26). Podizanje, obnavljanje, zatrpavanje i ponovna izgradnja svetišta zahtijevaju jaku radnu snagu, velik broj radnika, odličnu organizaciju i dugoročno planiranje. Dosad nema direktnih dokaza o kontaktu i komunikaciji između lovačko-sakupljačkih zajednica Bliskoga istoka, no zajednički ciljevi, ideali, vrijednosti i mitovi stvorili su dovoljno jaku zajedničku imaginaciju koja je povezala ondašnje lovce i sakupljače te ih potaknula na suradnju.

Svi ukrašeni stupovi prikazuju opasne, divlje životinje, poput zmija, škorpiona, lešinara, lisica ili guštera te ponekad obezglavljena ljudska tijela (Dietrich et. al. 2012, 684). Zooarheološke analize dokazale su ostatke gazela, divljih goveda i azijskih divljih svinja (Dietrich et. al. 2012, 690), dakle, životinje karakterom i simbolikom različite od onih na reljefima. Takav dualizam u životinjskom svijetu te nova ljudska uloga u njemu mogu upućivati na neke elemente zajedničkog mita koji je okupio različite zajednice toga podneblja.

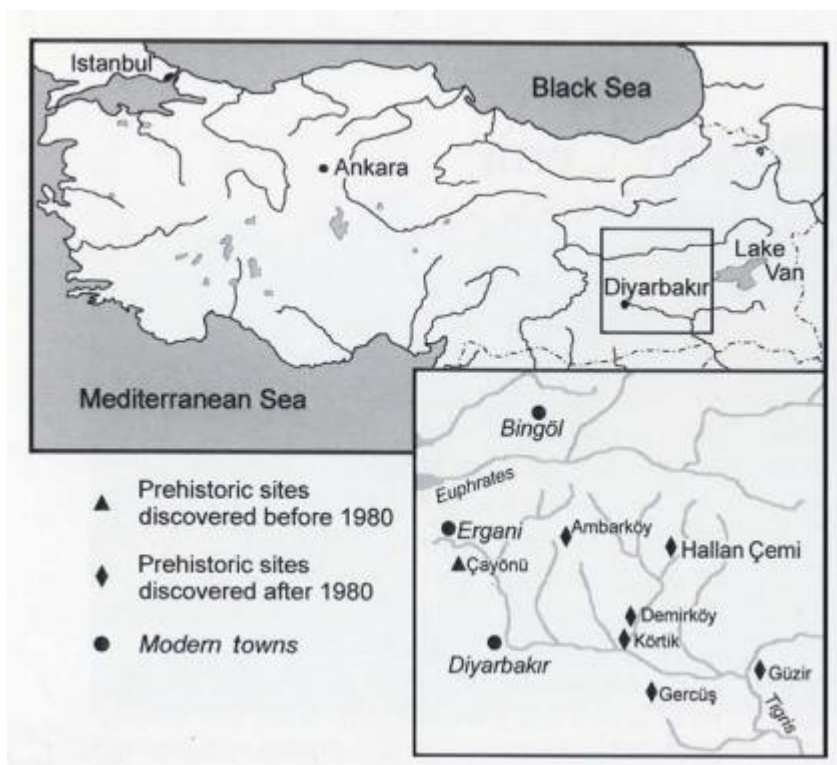
Slika 3. Stup s prikazom obezglavljenog ljudskog tijela

„Ljepilo“ koje je povezivalo različite zajednice na svetištu možda možemo pronaći upravo u analizi životinjskih prikaza i faunalnih ostataka. Građevine kružnih, otvorenih tlocrta, ukrašene prikazima divljih, opasnih životinja obasjane svjetlošću vatre možemo zamisliti kao mistična mjesta posvećena štovanju divljega svijeta i ljudske uloge koja se uzdiže u njemu. Iako ne možemo sa sigurnošću interpretirati prikaze na stupovima, analize životinjskih kostiju i žitarica potvrđuju nam različite uloge divljih životinja i biljaka u životima ljudi. Tako, na primjer, neke od divljih životinja prikazanih na stupovima možemo pronaći i među faunalnim ostacima - pretpostavka je da su se dijelovi njihovih tijela poput zuba, kandži, krzna ili kože koristili u ritualne svrhe, bilo kao dokaz vladanja nad prirodom ili su simbolizirali prestiž osobe koja ih nosi (Atakuman 2014, 11).

Vrlo je malo nalaza koji bi upućivali na gozbovanje i pomogli odrediti njegovu svrhu, ali sa sigurnošću možemo reći da su se oko Göbekli Tepea okupljale male lovačko-sakupljačke zajednice koje su sezonski živjele sedentarno, odnosno polusedentarno promatramo li jedinstveni godišnji ciklus. Životinje su imale vrlo veliku ulogu u zajedničkom mitu koji je morao biti toliko snažan da prvi put ujedini lovačko-sakupljačke zajednice u zajedničkom, višegodišnjem projektu. Na lokalitetu su ljudi živjeli i umirali, a prema floralnim i faunalnim dokazima, zajedno i objedovali te, prema nalazima kamenih bazena, konzumirali alkohol u obliku piva (Dietrich et. al. 2012, 687). Pretpostavka je da su zajednički obroci i odmor od rada imali snažan kohezijski utjecaj na zajednice.

5.2 Hallan Çemi Tepesi

Hallan Çemi je protoneolitički lokalitet smješten na jugoistoku današnje Turske (Peasnall 2002, 5).

Slika 4. – Lokalitet Hallan Çemi na karti

Radiokarbonskim datiranjem utvrđena je starost lokaliteta na otprilike 9 500 godina prije nove ere (Starkovich 2009, 46), odnosno istovremeno je s levantskim pretkeramičkim neolitikom A. To ga čini dosad najstarijim trajnim naseljem u Anatoliji. Riječ je o naselju s kružnim građevinama promjera oko 2 metra, poluukopanima u zemlju s kamenim temeljima i zidovima od kućnog lijepa, odnosno šiblja obloženog blatom (Starkovich i Stiner 2009, 46). Većina građevina, za koju se pretpostavlja da su služile uglavnom samo za spavanje, ima svojevrsno dvorište u kojem su se odvijali svakodnevni poslovi, a koje su služile i kao torovi za divlje životinje, prije svega ovce, koze, goveda i svinje (Renfrew i Bahn 2014, 1427). Kao i na drugim nalazištima tog vremena s područja Bliskoga istoka, analiza floralnih i faunalnih ostataka pokazala je da se zajednica hranila isključivo divljim životinjama i biljkama (Peasnall 2002, 6). Ono što je zanimljivo jest činjenica da nisu pronađeni tragovi divljih žitarica, već su osnovu biljne prehrane činili plodovi divljeg badema i pistacija, divlje leće, divljeg graška i sjemenke divljih trava (Peasnall 2002, 6). U arheologiji vlada općenito mišljenje kako su rana polutrajna i trajna predagrikulturna naselja nužno povezana s eksploatacijom divljih žitarica, to je trend koji možemo pratiti od natufijenske kulture sve do pravog neolitika, a nalazi iz Hallan Çemija dovode u pitanje tu vezu ranih trajnih naselja i

žitarica. Hallan Çemi baca novo svjetlo na teoriju da su sedentarni način života i korištenje žitarica u prehrani nužno povezani te da su nastupili istovremeno.

Osim po pitanju žitarica, Hallan Çemi nam donosi i novu sliku o korištenju životinja u prehrani. Suprotno popularnom mišljenju da su koze i ovce bile prve životinje korištene za prehranu, na ovom lokalitetu pronalazimo dokaze o pokušajima domestikacije svinja (Peasall 2002, 6). Čini se da su svinje, uz pse, prve životinje koje su ljudi pokušali pripitomiti zbog vrlo dobrog omjera uloženog u njihovu prehranu u odnosu na konačnu količinu dobivenog mesa (Peasall 2002, 6). Osim velike količine iskoristivog izvora proteina, svinjama u prilog ide i velik broj mladunaca, a generalno ih je vrlo lako pripitomiti i dobro reagiraju na ljude. Analiza faunalnih ostataka pokazala je nešto veći broj ostataka svinja u odnosu na kosti koza, ovaca i goveda (Starkovich i Stiner 2009, 48).

Kao što je ranije spomenuto, stambene građevine bile su malog promjera, korištene vjerojatno samo kao prenoćište, a naselje se sastojalo od petnaest do dvadeset aktivnih malih građevina (Starkovich i Stiner 2009, 50), što nam govori o relativno maloj zajednici. Ono što se ističe u naselju jest postojanje dviju velikih centralnih građevina promjera 6 metara s kamenom klupom koja okružuje unutarnju stranu zida i ožbukanim ognjištem (Peasall 2002, 5). U jednoj od tih građevina pronađena je lubanja s rogovima divljeg goveda koja je vjerojatno visila na zidu nasuprot ulazu (Peasall 2002, 5). U drugoj su građevini pronađeni rogovi jelena i lubanja ovce (Kornienko 2009, 83). U „posebnim“ građevinama, osim faunalnih ostataka, pronađeni su ulomci opsidijana i rude bakra nabavljenih izdaleka, a to je ujedno i jedino mjesto u naselju na kojem su zabilježeni takvi nalazi (Kornienko 2009, 83). Iako su pronađeni životinjski ostaci, u posebnim građevinama nisu pronađeni nikakvi tragovi uobičajenih životnih aktivnosti. U naselju je zabilježeno postojanje centralnog otvorenog prostora promjera oko 15 metara koje se koristilo u svim fazama naselja, a koje je obilovalo životinjskim kostima s tragovima gorenja (Kornienko 2009, 84). Osim faunalnih nalaza, zabilježen je i veći broj ukrašenih kamenih posuda i mužara (Atakuman 2014, 8). Zanimljivi su nalazi kamenih posuda s prikazom stiliziranih zmija (pretpostavka je da se radi o poskocima) i kamenih tučaka s urezima koji su korišteni za usitnjavanje hrane (Peasall 2002, 5). Na lokalitetu je pronađen veći broj kamenih tučaka, ali potrebno je izdvojiti tučke čiji su gornji krajevi stilizirani i prikazuju koze, goveda ili svinje, dok su neki krajnje stilizirani i teško je odrediti što prikazuju (Rosenberg et. al. 1998, 29). Stilizirani kameni tučci, zajedno s pripadajućim kamenim zdjelama, nemaju samo praktičnu nego i funkcionalnu ulogu te ih smatramo svjetskim artefaktima korištenim u nekim vrstama posebnih događaja ili obreda, a njihovo stanje sačuvanosti upućuje na vrlo vrijedne predmete (Rosenberg et. al. 1998, 29). Stavimo li ih u kontekst s velikim

brojem životinjskih kostiju i nagorenog kamenja pronađenih na centralnom prostoru, možemo zaključiti da su korišteni prilikom održavanja gozbi, a ekskluzivnost nalaza upućuje na važnost gozbovanja.

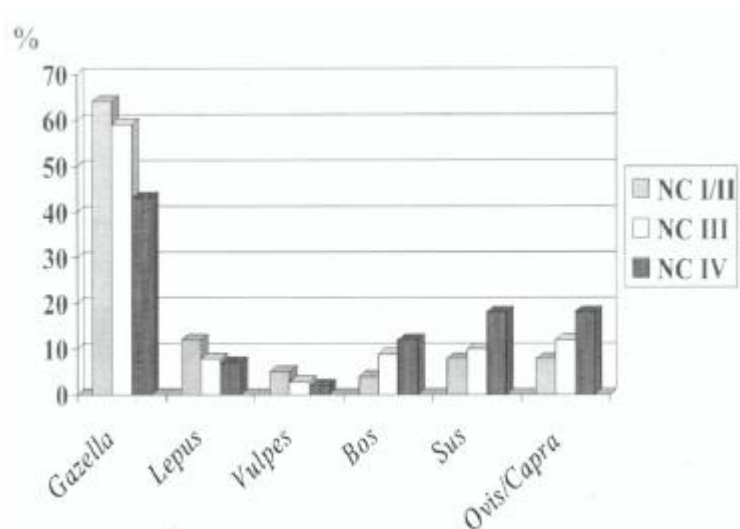
Iz svega navedenog možemo izvući nekoliko zaključaka: iako se radilo o malom naselju s malim privatnim nastambama, postojale su centralne građevine koje ne samo svojom veličinom, već i uređenjem i nalazima upućuju na prostore od posebne važnosti. Nalazi prestižnih materijala (opsidijana i bakrene rude), klupa koja se proteže dužinom zidova i centralno ognjište upućuju na društveno važno mjesto okupljanja. Je li se radilo o prostoru u kojem se okupljala vodeća elita, teško je reći. Ono što sa sigurnošću možemo tvrditi jest da je u naselju postojao centralni prostor koji se generacijama koristio kao mjesto okupljanja većeg broja ljudi, a količina vatrom obrađenih faunalnih ostataka može biti ostatak gozbovanja. Kontinuitet korištenja centralnog prostora upućuje na tradiciju zajedničkog objedovanja i učvršćivanja unutarnjih veza zajednice. Nalazi opsidijana i bakrene rude pribavljene izdaleka govore nam o postojanju kompleksne komunikacijske i trgovačke mreže, a zajednički, komunalni prostori upućuju na osnaživanje odnosa u zajednici.

Iako su pronađeni neki dokazi koji bi upućivali na pokušaje domestikacije, u prvome redu svinja, Hallan Çemi je lokalitet čiji su članovi stvarali viškove gotovo isključivo lovom. Na središnjem prostoru pronađeni su ostatci ožbukanih jama za pohranu (Atakuman 2014, 8) a stabilnost naselja, posebni nalazi koji su pronađeni u njemu i trajnost naselja ne bi bili mogući bez viškova koji bi zajednici omogućili stabilan život bez potrebe za sezonskim migracijama. Kod trajnih naselja javlja se potreba za održavanjem funkcionalnog novog društvenog poretka, o čemu nam možda govore velike, posebne građevine i zajednički korišten otvoren prostor na kojem su se, kao kohezijski mehanizam nasuprot društvenom raslojavanju, održavale gozbe.

5.3 Nevali Çori

Nevali Çori je lokalitet koji se nalazi sjeverno od Göbekli Tepea, a isto kao i Hallan Çemi, danas je potopljen izgradnjom brane (Atakuman 2014, 15). Riječ je o naselju koje se dijeli na šest slojeva, odnosno faza izgradnje, a relativno se datira na kraj pretkeramičkog neolitika A, odnosno u pretkeramički neolitik B, dalje u tekstu PPNA/PPNB (Lichter 2014, 123), odnosno u 9. i 8. tisućljeće prije nove ere (Scham 2008, 24). Sveukupno je istraženo 29 manjih kuća i dvije veće posebne građevine, s tim da je druga novija i sagrađena unutar zidova starije kultne građevine (McBride 2013, 52).

Analize ostataka faune pokazuju promjene u postkraniju divljih koza i ovaca; u starijim su slojevima kosti veće i krupnije, a u novijim postaju gracilnije (Peters et.al 1999, 35) Osim analize skeleta, u obzir moramo uzeti i promjenu trenda zastupljenosti životinjskih vrsta – s vremenom pada broj gazela, zečeva i lisica, odnosno lovnih životinja, a raste broj goveda, koza i ovaca (Peters et.al 1999, 35), što možemo iščitati iz sljedeće tablice:

Slika 5. – Tablica s prikazom zastupljenosti životinjskih vrsta na lokalitetu Nevali Çori

Iz navedenog možemo zaključiti da je u Nevali Çoriju živjela zajednica koja je u počecima izvor proteina pronalazila u lovu, dok se kroz PPN taj obrazac polako mijenjao i, iako gazele drže prvo mjesto, broj domesticiranih životinja raste. Ipak, prehrana zajednice bazirala se na biljnim izvorima – prvenstveno na divljoj jednozrnoj pšenici i mahunarkama (Grupe i Peters 2016, 208). Budući da su na lokalitetu pronađeni tragovi pokušaja domestikacije životinja, postoji vjerojatnost da su oni rezultat nemogućnosti da se u divljini pribavi dovoljna količina životinjskih proteina zbog

sezonskih migracija životinja. Analiza stabilnih izotopa ljudi i životinja pokazala je da su mahunarke bile alternativa drugim izvorima proteina (Grupe i Peters 2016, 210).

Društvene vrijednosti zajednice Nevali Çoriya možemo promatrati kroz prizmu odnosa s drugim lokalitetom – Göbekli Tepeom. Kao što je ranije rečeno, kad govorimo o Göbekli Tepeu, govorimo o najstarijoj poznatoj organiziranoj zajednici koja dijeli religijska uvjerenja i mitove, a izgradnja i održavanje svetišta zahtjeva visoku razinu organizacije. U periodu u kojem se zajedničko svetište polako gasi, na lokalitetima poput Nevali Çoriya dolazi do izgradnje manjih komunalnih kulturnih građevina. Iako u samim kulturnim građevinama nema dokaza o izvođenju religijskih obreda, a sve su antropomorfne figurice pronađene u kućama ili njihovoj neposrednoj blizini, u navedenim su kulturnim građevinama pronađeni umjetnički i arhitektonski elementi vrlo slični onima u Göbekli Tepeu – riječ je o stupovima „T“ oblika koji okružuju četverokutnu prostoriju, a u sredini se nalaze dva antropomorfno oblikovana stupa (Atakuman 2014, 13). Organizacija prostora, monumentalizam i izražen dualizam veoma podsjećaju na kružna svetišta u Göbekli Tepeu, s razlikom što u Nevali Çoriju u svetištima nisu pronađeni neposredni tragovi religijskih praksi, već, kao što je ranije spomenuto, religijski rituali postaju dijelom održavanja identiteta obitelji, za razliku od egalitarnog karaktera velikoga zajedničkog svetišta.

Zanimljiv je nalaz ulomka kamene posude koja prikazuje dvije ljudske figure u pokretu, između kojih se nalazi biće koje se najčešće opisuje kao kornjača (Dietrich et.al. 2012, 692).

Slika 6. – Ulomak kamene posude s prikazom plesa i kornjačom

Postoje različite interpretacije ovog prikaza. Neki kažu da se radi o prikazu plesa muškarca i žene, između kojih se nalazi kornjača kao simbol plodnosti (Chevalie i Ghreerbrant 1987, 281). Drugi pak tvrde da biće nije kornjača jer joj nedostaju karakteristični motivi na oklopu i rep te tvrde da je riječ o trudnoj ženi ili djetetu (Dietrich et.al. 2012, 692). Iz ulomka se da zaključiti da je i ostatak posude bio ukrašen likovima.

U svakom slučaju, radi se o ulomku uporabnog predmeta – zdjele. Budući da nemamo podataka što se u zdjeli čuvalo, možemo samo zaključiti da je ona imala barem simboličku vrijednost pri gozbovanju. Veći broj ljudi koji pleše oko ili iznad kornjače, bila ona doslovan prikaz životinje ili simbol, sugerira prikaz plesne prakse koja je bila dio zajedničkog gozbovanja.

Iz svega navedenog zaključujemo da je zajednica Nevali Çorija prošla velike promjene u načinu privrede, što se reflektiralo na odnose unutar zajednice. Pitanje je jesu li religijski obredi i na koji način povezani s gozbovanjem. Ako pretpostavimo da su se neke vrste obreda odvijale unutar kulturnih građevina, dolazimo do zaključka da je veći dio zajednice bio isključen te je svoju religioznost izražavao na razini obitelji. Slabljenje kolektivnog identiteta dovelo je do potrebe da članovi zajednice svoje zajedništvo temelje i iskazuju kroz druge kanale. Možda je upravo ulomak kamene zdjele s prikazom plesa dokaz za postojanje kolektivnih rituala povezanih s hranom i gozбом, a koji su kao cilj imali jačanje odnosa njezinih članova.

5.4 Kfar HaHoresh

U blizini grada Nazareta u današnjem Izraelu smjestio se lokalitet Kfar HaHoresh – religijsko, odnosno ceremonijalno središte kasnoga pretkeramičkog neolitika B (Goring-Morris 2005, 89). Kfar HaHoresh spominjemo zbog velikog broja ljudskih ukopa (sedamdesetak osoba) u kontekstu s otpadnim jamama i velikom količinom životinjskih kostiju što dovodi u vezu gozbovanje i određene obredne prakse. Lokalitet je kontinuirano korišten od ranoga do kasnoga pretkeramičkog neolitika B, a datiramo ga od 10,600 do 8,700 godina prije nove ere (Horwitz i Goring-Morris 2004, 166). Sastoji se od nekoliko zona: zone s otpadnim jamama, zone za proizvodnju i obradu materijala i zona za ukope, odnosno ritualne prakse (Goring-Morris i Horwitz 2007, 905).

Pretpostavka je da su na lokalitetu pokopavani ljudi iz naselja s područja donje Galileje poput Yiftahela, Ayanot Zipporija i Kfar Cane, koja se nalaze na udaljenosti od 3 do 8 kilometara od lokaliteta (Goring-Morris 2005, 92), što ga čini mjestom kontakta različitih lokalnih zajednica. Ipak, na spomenutim su lokalitetima također pronađeni ljudski ukopi, tako da je odnos s Kfar

HaHoreshom kompleksan jer postoji društvena diferencijacija među ljudima koji su pokopani u naselju i onih pokopanih u izdvojenom obrednom centru (Goring-Morris i Horwitz 2007, 902).

Kao što je spomenuto, lokalitet je primarno ceremonijalno središte s velikim brojem ukopa, bez tragova trajnog naseljavanja i svakodnevnog života. Pronađeni su mnogi elementi ritualnog ponašanja koji su česti u zajednicama pretkeramičkog neolitika, a koji svoje korijene pronalaze u natufijenskim praksama – izgradnja kulturnih građevina, elementi gozbovanja, uklanjanje lubanje, sekundarni ukopi, premazivanje lubanje vapnom te blizak odnos ljudskih i životinjskih ukopa (Goring-Morris 2005, 94). Nekoliko ljudskih ukopa obogaćeno je životinjskim ostacima, a pretpostavka je da se radi o svojevrsnim zavjetnim darovima (Goring-Morris 2005, 97). Kao i ljudski ostatci, i životinjski su ponekad bez glave, poput nalaza gazele u grobu s ljudskim ostacima s modificiranom lubanjom, a zanimljiv je i grob s postkranijem mladića u kojem je pronađeno i mnogo životinjskih kostiju (Goring-Morris 2005, 97), a analiza je pokazala da su u grobu pronađeni ostatci osam različitih goveda - šest odraslih ženki, jedan mužjak i jedan mladunac, bez kranija i bez tragova gorenja i rezanja (Horwitz i Goring-Morris 2004, 173). Grobna jama je ukopana u sterilni sloj i dno je prekriveno kamenjem na koje su položeni ostatci divljih goveda. Na njih je postavljena vapnenačka ploča na koju je postavljeno tijelo mlađe muške osobe koje je ponovo zatrpano i prekriveno vapnencem (Goring-Morris i Horwitz 2007, 906). Primarni ukop je uključivao kranij, ali na gornjoj vapnenačkoj ploči pronađena je mala rupa kroz koju je naknadno izvađena lubanja (Goring-Morris i Horwitz 2007, 906), što je popularna metoda ukopa u PPNB.

Slika 7 – Grob s osam goveda na lokalitetu Kfar HaHoresh

Kako je navedeno ranije, u pretkeramičkom neolitiku nije lako dokazati gozbovanje niti odrediti njegovu primarnu svrhu. Iako na kostima divljih goveda u grobu mladog muškarca nisu zabilježeni tragovi rezanja i pečenja, potrebno je pogledati širi kontekst nalaza.

S obzirom na to da se radi o osam divljih životinja, potrebno je dobro organizirati i provesti zajednički lov, prenošenje životinja do lokaliteta i pripremu za ukop, što zahtijeva planiranje, društvenu organizaciju i na koncu, zajedničku imaginaciju i konačni cilj. Na lokalitetu je pronađeno mnogo otpadnih jama napunjenih ostacima životinjskih kostiju i potrošenog materijala korištenog za obradu životinjskih koža i mesa, a pronađena su i vatrišta s nagorenim kostima i kamenjem koje se koristilo za kuhanje (Goring-Morris 2005, 92).

5.5 Pojedinačni ekskluzivni nalazi

Izdvojiti ćemo nekoliko primjera pojedinačnih ekskluzivnih nalaza koji nam mogu dati informacije o prehrani i gozbovanju te odnosu članova zajednice i hrane, odnosno o njezinom simboličkom značenju.

Prvo ćemo spomenuti nalaze s lokaliteta Kortik Tepe koji se nalazi na jugoistoku današnje Turske, u blizini rijeka Batman Çayı i Tigris (Benz et. al. 2015, 10), a datiramo ga u epipaleolitik s apsolutnom datacijom u 10. tisućljeće prije nove ere (Benz et. al. 2015, 13). Specifičnost Kortik Tepea je u tome što vremenski pripada periodu epipaleolitika, ali struktura i organizacija prostora i građevina upućuje na to da je naselje bilo trajno te da ga nisu sagradili nomadi (Özkaya i Coşkun 2009, 3). Ispod podnica kuća pronađeni su grobovi s vrlo bogatim priložima što sugerira postojanje društvene diferencijacije (Özkaya i Coşkun 2009, 3). Među priložima potrebno je izdvojiti velik broj razbijenoga kamenog posuđa – zdjela i čaša različitih veličina te nekoliko kamenih sjekira (Özkaya i Coşkun 2009, 3), odnosno predmeta i alata nužnih za gozbovanje. Uzmemo li u obzir i činjenicu da je na lokalitetu pronađeno mnogo faunalnih ostataka ovaca, jelena, gazela i ostalih koji upućuju na selektivan lov i svojevrsni menadžment krda koji smatramo nultim korakom u procesu domestikacije životinja (Arbuckle i Özkaya 2006, 117). Nagorene kosti s tragovima rezanja i bogato ukrašene kamene posude pronađene kao grobni prilozi upućuju na povezanost hrane i jedenja s ritualnim obredima. Na žalost, na temelju poznatih nalaza ne možemo točno oslikati povezanost hrane i duhovnog aspekta života, ali neupitno je da je gozbovanje dio duhovnog života pojedinca koji on nosi sa sobom na kraju zemaljskog života.

Svakako je potrebno spomenuti i Jerf el Ahmar, lokalitet uz rijeku Eufrat na sjeveru današnje Sirije (Willcox 2002, 54). Riječ je o lokalitetu pretkeramičkog neolitika A s najstarijim slojevima datiranim u sredinu 10. tisućljeća (Willcox 2002, 54), a u potpunosti je napušten oko 8800. prije nove ere te nakon toga nije bio naseljavan, što predstavlja dobre uvjete za daljnja istraživanja (Watkins 2004, 5). Na lokalitetu je otkriveno šedesetak građevina koje su u starijim slojevima kružnog tlocrta, a s vremenom poprimaju ovalni ili pravokutni tlocrt (Willcox 2002, 54). Osim kuća koje tipološki odgovaraju kontekstu vremena i prostora, otkrivene su i četiri građevine većih dimenzija za koje se pretpostavlja da su imale komunalnu namjenu (Willcox 2002, 54). Riječ je o građevinama ukopanima u zemlju, koje se nalaze unutar naselja, ali na samom njegovom rubu i koje su okružene kućama na površini (Watkins 2004, 6).

Slika 8. – Komunalna građevina EA 53 u Jerf el Ahmaru

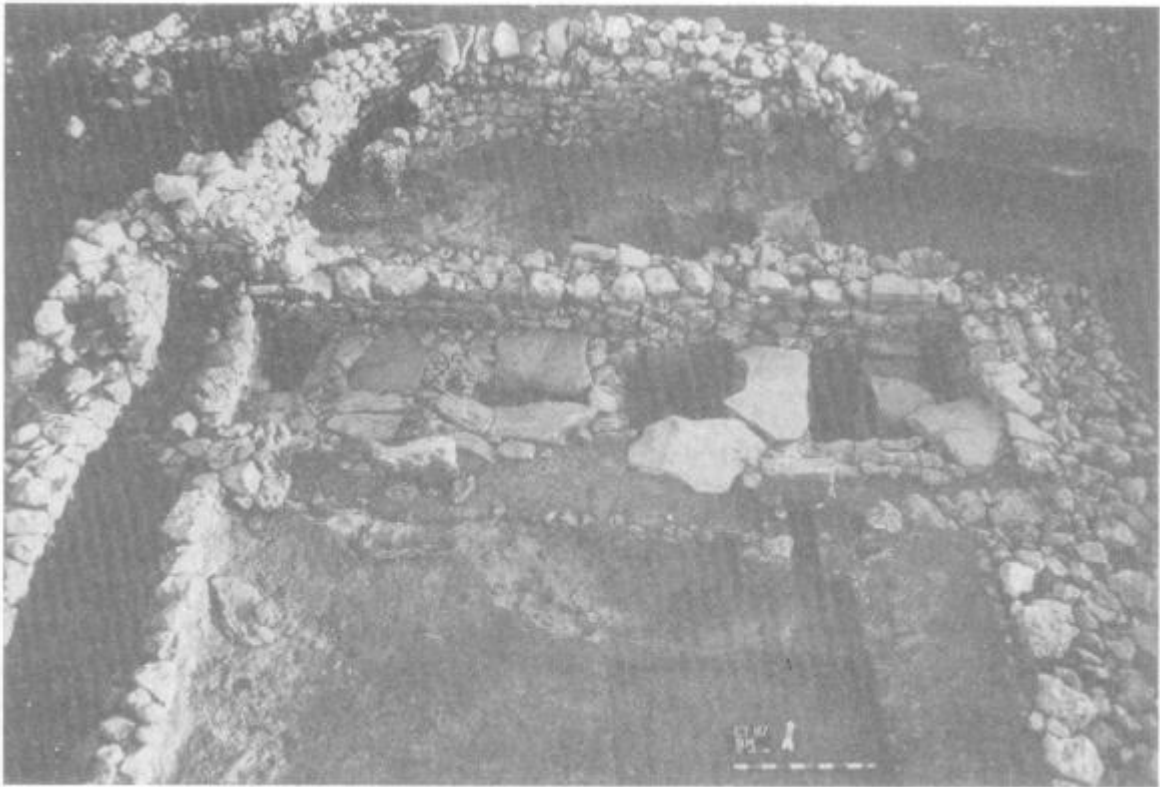
Na fotografiji je prikazana građevina kružnog tlocrta ukopana u zemlju, dubine 2 metra i promjera oko 7 metara. Vidljivi su ostatci potpornih drvenih stupova koji su vjerojatno nosili krov, a koji nisu sačuvani. Specifičnost ove građevine pronalazimo u kamenoj klupi koja se prostire duž unutarnjeg zida i čini oblik heksagona (Finlayson et. al. 2011, 8186). Klupa je ukrašena uzorkom visećih trokuta, vidljiva su i udubljenja na mjestima na kojima su ljudi sjedili (McBride 2013, 52), a unutrašnjost prostorije je prazna i očišćena (Finlayson et. al. 2011, 8186). Jedini ulaz u građevinu bio je kroz rupu na sredini krova kroz koju se ljestvama spuštalo unutra, a o tome nam svjedoče dva udubljenja na sredini prostorije za koja se pretpostavlja da su tragovi nastali kao posljedica stajanja ljestvi (Finlayson et. al. 2011, 8187).

Navedena građevina EA 53 datirana je u PPNA/PPNB, a prethode joj starije iz PPNA poput objekta EA 30 (Korienko 2009, 85). Riječ je o najstarijoj građevini komunalnog karaktera na lokalitetu koja je također ukopana u zemlju, ali se sastoji od više manjih prostorija i centralnog dijela u kojem je pronađeno obezglavljeno ljudsko tijelo (Watkins 2004, 6). Smatra se da je riječ o nekoj vrsti javne građevine koja služi za pohranu viškova hrane (Iako je imala zatvorene komore bez vrata koje su vjerojatno služile za pohranu, postojanje centralnog prostora koji se prostire na dva nivoa te ljudsko tijelo u sredini ipak upućuju na kompleksniju ulogu od pukog prostora za pohranu hrane (Watkins 2004, 6).

Građevina je na kraju spaljena, a isto vrijedi i za ostale komunalne objekte na lokalitetu.

Posljednji lokalitet koji ćemo spomenuti u ovom poglavlju nalazi se na jugoistoku Turske – radi se o naselju Çayönü Tepesi koje je naseljavano od PPNA do kasnog PPNB, odnosno PPNB/PPNC, s

apsolutnom datacijom od otprilike 9. do 7. tisućljeća prije nove ere (Pearson et al. 2013, 182). Lokalitet je važno spomenuti iz dvaju razloga – prvi je postojanje nekoliko građevina komunalnog karaktera, među kojima je najpoznatija takozvana „Zgrada lubanja“ („Skull Building“) (Pearson et al. 2013, 180), a drugi je to što su na ljudskim ostatcima s nalazišta napravljene analize stabilnih izotopa. „Zgrada lubanja“ je dobila naziv po velikom broju ljudskih lubanja pronađenih u centralnoj prostoriji, ali i manjim ćelijama, a u sredini glavne prostorije je pronađena duboka jama s mnogo postkranijalnih ostataka (Schirmer 1990, 378). Također je zanimljivo da je u zgradi stajao i kameni stol i nož od opsidijana na kojem su identificirani tragovi ljudske i goveđe krvi (Korienko 20019, 88), što potvrđuje da je riječ o ritualnom mjestu velike važnosti, pogotovo uzmemo li u obzir da je zgrada više puta obnavljanja, restaurirana i nadograđivana te korištena kroz duži vremenski period (Schirmer 1990, 382).

Slika 9 – Zgrada lubanja u Çayönü Tepesi

Paralelno sa sekundarnim ukopima u komunalnoj zgradi, stanovnici su u manjem broju svoje mrtve pokopavali i ispod kuća (Pearson et al. 2013, 182). – što je, zajedno sa sekundarnim načinom pokopavanja, relativno česta pogrebna praksa u pretkeramičkom neolitiku Bliskoga istoka. Analize stabilnih izotopa ugljika i dušika pokazale su razliku u prehrani ljudi ukopanih u komunalnoj zgradi u odnosu na one pokopane ispod podnica kuća. Prehrana ljudi pokopanih ispod kuća sadržavala je više biljaka i manjih životinja, poput zečeva, dok su ljudi pokopani u komunalnoj zgradi za života

unosili više životinjskih proteina dobivenih od goveda, koza, gazela i svinja te su jeli više mahunarki, a manje žitarica (Pearson et al. 2013, 182). Muškarci su, u odnosu na žene, jeli više goveda, koza, divljih svinja i žitarica (Pearson et al. 2013, 182). Ti nam podaci govore o postojanju društvene diferencijacije neovisno o postojanju eventualnih mehanizama koji bi imali zadaću održati privid društvene jednakosti. Budući da se analizom stabilnih izotopa dobivaju podaci o prehrani kroz duži vremenski period (riječ je o posljednjih desetak godina života), sa sigurnošću možemo reći da je prehrana u odrasloj dobi odražavala društveni status osobe i oblikovala njegov identitet. Iako nisu pronađeni konkretni dokazi o gozbovanju ili nekom drugom obliku pokušaja održavanja egalitarizma, čak i ako su postojali, bili su povremeni i služili samo kao alat u prividnom održavanju društvene kohezije, dok svakodnevne prehrambene navike svakako govore o društvenoj (i spolnoj) diferencijaciji. Čini se da su tabui vezani uz hranu duboko utkani u društvo od najranijih dana pa sve do danas. Nebrojene etnografije zabilježile su mnoštvo različitih zabrana i obaveza koje članovi zajednice moraju poštivati kako bi se udovoljilo društvenoj potrebi – tako primjerice vođa plemena Masai smije konzumirati isključivo mlijeko, med i pečenu kozju jetru, dok je svećenicima s obale Loanga zabranjeno jesti ili čak vidjeti velik broj životinja pa im se prehrana bazira na biljkama i svježoj krvi (Frazer 2012, 343). Tabui vezani uz hranu samo su jedan od načina kako društvenim pravilima zajednica kontrolira ponašanje pojedinaca, istovremeno smatrajući kako postoje univerzalna prirodna pravila koja je potrebno poštivati. Pokopavanje u komunalnoj građevini s vremenom su zamijenili ukopi ispod podnica kuće, ali podaci o različitoj prehrani muškaraca i žena na lokalitetu Çayönü Tepesi jasno pokazuju postojanje raslojavanja u zajednici te društvenih pravila o podjeli hrane unutar zajednice (Pearson et al. 2013, 182).

6. Prostor, mjesto i imaginacija mjesta

U prethodnim smo poglavljima prikazali nekoliko lokaliteta i nalaza važnih za razumijevanje jedne od najvećih društvenih i ekonomskih revolucija koje su oblikovale ljudski rod, kako u fizičkom, tako i u kulturološkom smislu. Suvremeni antropolozi i etnolozi razvili su čitavu poddisciplinu koja se bavi analizom mjesta i prostora, a koja je neophodna u promišljanju o spomenutim arheološkim

lokalitetima u kontekstu povezanosti ljudi i prostora te načinom na koji ljudi svoju kulturu upisuju u prostor koji koriste. Iako se antropologija mjesta i prostora u pravilu bavi suvremenim zajednicama upravo zato što glasovi ljudi daju značenje te definiraju i oblikuju mjesta u simboličkom smislu, iskoristit ćemo osnovne pojmove kako bismo kroz prizmu antropološke teorije pokušali odrediti važnost i mehanizme oblikovanja prostora u ranoneolitičkim zajednicama. Promatranjem mjesta kao društvene konstrukcije možemo pratiti tranziciju s egalitarnog društvenog uređenja u složenu hijerarhiju i u prostornim aspektima stanovanja, ritualnog ponašanja i praksi.

Sve do osamdesetih godina prošloga stoljeća mjesta nisu bila promatrana kao antropološke konstrukcije, već su smatrana svojevrsnim „kontejnerom kulture“ (Čapo i Gulin Zrnić 2011, 11). Pritom ne smijemo zaboraviti da pojam kulture podrazumijeva vezanje pojedinca ili zajednice uz fizičko mjesto, a pripadnost tom mjestu postaje važan dio identiteta osobe, odnosno zajednice. Tek nakon rekonceptualizacije otvaraju se pitanja kako se fizički prostor transformira u simboličko mjesto (Čapo i Gulin Zrnić 2011, 11), a fizički (izgrađeni) prostori postaju predmetom istraživanja u opsežnijim etnografijama koje se bave društvenom, rodnom ili spolnom organizacijom (Lawrence i Low 1990, 457). Fokus se također stavlja na istraživanje načina na koji rituali aktiviraju i oblikuju izgrađeni prostor (Lawrence i Low 1990, 466). Radi se, dakle, o razlikovanju pojmova „prostor“ i „mjesto“ u kojem je prostor apstraktni pojam koji učitavanjem simboličke vrijednosti postaje mjestom. Pritom je važno osvijestiti moć imaginacije mjesta.

Kad govorimo o moći imaginacije u kontekstu oblikovanja prostora, jedan od najboljih primjera je upravo Göbekli Tepe. Život u lovačko-sakupljačkoj zajednici podrazumijeva egalitarni društveni poredak sa zajedničkim ciljem – preživljavanjem i održavanjem te zajednice. Samoodržavanje kao zajednički cilj u praksi je moguće u malim zajednicama u kojima članovi mogu u izravnoj komunikaciji organizirati dnevne poslove i zadatke te dijeliti zajedničke mitove koji pružaju osjećaj zajedništva i utječu na oblikovanje identiteta svakog pojedinca, ali i na identitet zajednice u odnosu na druge. U trenutku kad je počela izgradnja Göbekli Tepea, morao je biti smišljen neki mehanizam koji će omogućiti ljudima povezivanje na puno široj razini nego ikad prije. Ljudi iz različitih nomadskih zajednica uspjeli su stvoriti zajednički narativ koji je bio dovoljno snažan da omogućiti razvoj ideje i stvaranje planova, organizaciju i raspodjelu posla ne samo u doslovnom, graditeljskom smislu, već i na popratne poslove poput donošenja vode, organizacije smještaja ljudi, zajedničkog lova, pripreme hrane i slične zadatke koji su neophodni da bi cijeli proces izgradnje i korištenja svetišta bio moguć. Naravno, takva organizacija nadilazi dotad poznato društveno uređenje i zahtijeva užu specijalizaciju radnika i hijerarhiju kako bi se radnici mogli nadzirati, kontrolirati i organizirati. Dietrich smatra da je, unatoč hijerarhiji i društvenoj nejednakosti, bilo

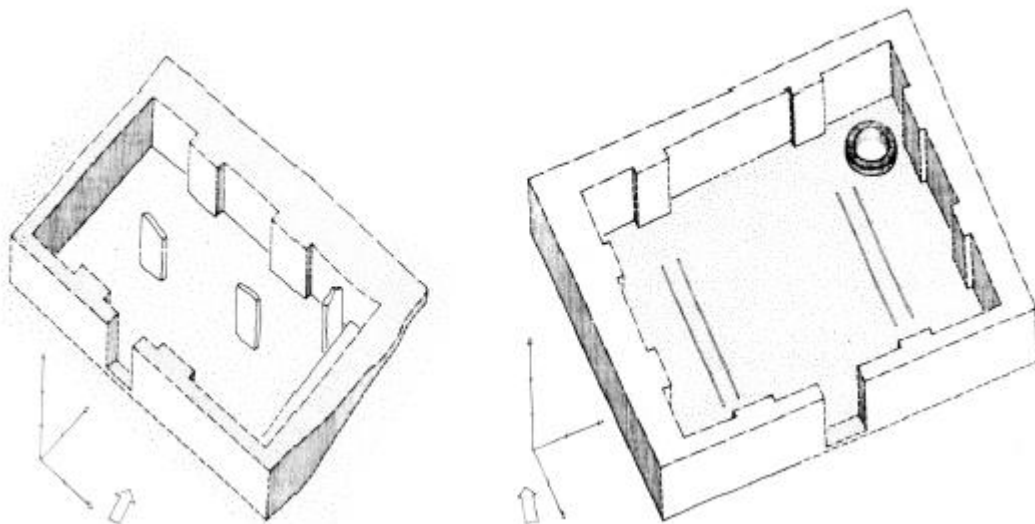
moguće održavati red i novi poredak upravo zahvaljujući gozbovanju koje je gotovo sigurno uključivalo i konzumaciju alkohola (Dietrich et. al. 2012, 687), koji se koristi kako bi umanjio društvenu napetost prilikom prelaska na sjedilački način života. Mogli bismo reći da je promjena i oblikovanje prostora te izgradnja fizičkog i simboličkog mjesta utjecala na ljude barem u tolikoj mjeri koliko su oni utjecali na prostor oko sebe.

U Hallan Çemiju možemo promatrati specijalnu organizaciju naselja. Kao što je navedeno ranije, naselje je organizirano u obliku prstena koji okružuje centralni prostor na kojem nisu pronađeni ostaci građevina, ali je zabilježena velika aktivnost – mnogo životinjskih kostiju i nagorenog kamenja (Rosenberg et. al. 1998, 28). Centralni prostor okružuju kamene strukture za koje se pretpostavlja da su silosi za pohranu viškova hrane, a na rubovima tog centralnog prostora su izgrađene dvije građevine komunalnog karaktera (Rosenberg et. al. 1998, 28). Indikativno je da je jedno od najstarijih naselja bilo organizirano na način da su sve privatne nastambe bile izgrađene oko zajedničkog centralnog prostora na kojem ništa nije bilo građeno tijekom cijelog perioda korištenja naselja. Čini se da je zajedničko korištenje javnog prostora na kojem su se odvijale gozbe i u čijoj se blizini pohranjivala hrana bilo važno stanovnicima Hallana Çemija u svim fazama života u naselju. U dvjema građevinama komunalnog karaktera pronađeni su ekskluzivni nalazi opsidijana i bakrene rude (Kornienko 2009, 83), a dodamo li tome i kamene klupe koje su okruživale unutrašnjost zidova, sa sigurnošću možemo tvrditi da se radi o posebnim mjestima, budući da u ostatku naselja ne pronalazimo sličnosti. Teško je govoriti o tome radi li se o svjetovnim ili duhovnim centrima te jesu li ta dva životna aspekta u ovom slučaju odvojena ili se isprepleću. Ono što možemo zaključiti jest to da je manji broj članova zajednice mogao biti uključen u aktivnosti koje su se odvijale u tim građevinama, a sličan ćemo obrazac moći pratiti i u drugim kasnijim naseljima.

Kad govorimo o postojanju prvih „elita“, odnosno članova zajednice koji su na vrhu hijerarhije, moramo spomenuti i Kfar HaHoresh. Budući da se radi o ceremonijalnom središtu za koje se pretpostavlja da su u njemu pokopavani ljudi iz obližnjih naselja u kojima su također pronađeni ukopi, postavlja se pitanje tko su ljudi pokopani u Kfaru HaHoreshu i po čemu se razlikuju od ljudi koji su pokopani u naseljima. Objašnjenje koje se nameće jest da su oni ljudi pokopani u religijskom centru na neki način bili drugačiji od ostalih. Antropološke analize ljudskih ostataka nisu pronašle fizičke karakteristike po kojima bi se ti ljudi razlikovali, što upućuje na to da se njihova posebnost nalazi u neopipljivim karakteristikama, odnosno da je riječ o ljudima koji su bili na drugom mjestu u hijerarhijskoj ljestvici. Tome u prilog ide i činjenica da su neki ukopi na lokalitetu imali grobne priloge, najčešće u vidu životinja, koje možemo promatrati kao svojevrsne

votivne darove (Goring-Morris 2005, 97). Ponovno možemo u isti kontekst smjestiti društvene elite, duhovni život i hranu (gozbovanje) koja se koristi u svrhu smanjivanja napetosti između članova zajednice ili između zajednice i duhovnih entiteta. Hrana je i kroz kasnija razdoblja jedan od najpopularnijih grobnih priloga te se često koristi kako bi se olakšao prelazak iz fizičkog u duhovni svijet. Možemo zaključiti da se objedovanje koristi i kao kohezijska sila unutar zajednice i kao alat u olakšavanju procesa prolaska kroz faze liminalnosti u različitim obredima prelaska, u ovom slučaju s materijalnog u duhovni svijet.

Kad je bila riječ o lokalitetu Çayönü Tepesi spomenuto je da su otkrivene tri građevine s komunalnom namjenom. Jedna od njih je „Zgrada lubanja“, druga je „Terazzo zgrada“, a treća „Zgrada s kamenim pločama“ (Lichter 2014, 122). Sve se komunalne građevine svojom veličinom, kvalitetom izrade, tehnologijom i monumentalnošću razlikuju od stambenih kuća u naselju. „Zgrada lubanja“ je po nekim teorijama bila mjesto pripreme za ukop i samo mjesto ukopa više od 450 ljudi, dok se oko namjene drugih dviju zgrada i dalje vode spekulacije (Lichter 2014, 123).

Slika 10 – Rekonstrukcija „Zgrade s kamenim pločama“ s lijeve i „Terazzo zgrade“ s desne strane

Sve su tri građevine mnogo puta obnavljane, proširivane i popravljane, što ukazuje na njihovu važnost u zajednici. Korištene su u cijelom trajanju naselja i nikad nisu napuštene. Uz to je zanimljiv i njihov položaj unutar naselja – nalazile su se na uzdignutom prostoru iznad istočnog dijela naselja te je oko njih mnogo praznog prostora (Korienko 2014, 88) što nam govori da su one od početka izgrađene kao komunalne građevine oko kojih se nalazi javan prostor, svojevrsan trg. One također nadgledaju cijelo naselje, a u njihovom smještaju na istoku možemo pronaći simboliku koja se vrlo često dovodi u poveznicu s kultom smrti i zajednička je mnogim kulturama, a koja

govori o rađanju i umiranju, izlasku i zalasku Sunca, danu i noći. One se nalaze na rubu naselja, na mjestu gdje se razilazi poznato i nepoznato, mjestu kontakta između „nas“ i „njih“. Njihova monumentalnost izaziva osjećaj svetosti, a njihov položaj u naselju i dugotrajnost govore nam o snazi narativa koji ih je pratio tijekom nekoliko tisuća godina koliko su korištene, premda još ne znamo njihovu točnu funkciju. Ono što sa sigurnošću možemo zaključiti jest to da je riječ o mjestima snažne simbolike koja su služila kao mjesta za provođenje važnih obrednih praksi koje dovodimo u vezu sa prinošenjem životinjskih, a možda i ljudskih žrtava.

7. Hrana i kult

Francuski antropolog i utemeljitelj strukturalizma, Claude Lévi-Strauss, u svom djelu „Totemizam“ iznosi teoriju o odnosu životinja koje služe za hranu i onih koje se koriste u religijskim obredima (Lévi-Strauss 1991, 89). On pomiče fokus sa životinja kao pukog izvora hrane i daje im simboličku moć, životinje više nisu beživotni objekt nego postaju aktivan sudionik u izgradnji misaonog, duhovnog svijeta.

U Göbekli Tepeu koji je ceremonijalni centar s bogato ukrašenim arhitektonskim elementima jasno vidimo distinkciju između životinjskih vrsta koje su prikazane na reljefima i onih koje su bile korištene za jelo na lokalitetu. Dok na zidovima i stupovima vidimo reljefe često opasnih i smrtonosnih životinja poput zmija, škorpiona, lavova, paukova i ptica lešinara, među faunalnim ostacima nisu pronađene kosti tih životinja (Dietrich et. al. 2012, 675), ali su pronađeni brojni ostaci gazela, divljeg goveda i divljeg magarca, čije prikaze ne pronalazimo na reljefima (Dietrich et. al. 2012, 690). I dok nam je poznata simbolika nekih od životinja s reljefa, primjerice – zmija često simbolizira snagu koja ne proizlazi iz veličine nego otrova, a njezino presvlačenje kože simbolizira novi početak i vječni život, lisica predstavlja lukavost i snalažljivost a lešinari trenutak prelaska sa svjetovnog u duhovni život, i kad govorimo o životinjama koje su korištene kao hrana ne možemo govoriti da su one u potpunosti lišene simbolike. Iako je riječ o onim vrstama koje su lovljene iz praktičnih razloga, te „životinje bez simbolike“ ipak postaju vezivno sredstvo i zadovoljavaju nužne potrebe zajednice, time omogućavajući razvoj duhovnog života. Budući da mnogi arheolozi i antropolozi vide proces zajedničkog jedenja (gozbovanja) kao kohezijsko sredstvo nužno za održavanje društvene strukture u agrarnim društvima (Dietrich et. al. 2012, 689), ne možemo govoriti o hranjenju kao isključivo zadovoljavanju nužnih fizičkih potreba.

Razmislimo li o gozbovanju iz današnje perspektive, možemo primijetiti da hrana prati gotovo sve naše obrede prelaska bez obzira na to govorimo li o proslavi rođendana, vjenčanju ili karminama. Hrana, osim praktične funkcije hranjenja, u svim tim slučajevima postaje dio rituala i ima ulogu povezivanja uzvanika u zajedničkom simboličkom momentu. Hrana, dakle, ima nekoliko funkcija – ona se prilaže u grobove kao dar bogovima ili hrana za drugi život, ona povezuje ljude koji jedu zajedno te umanjuje stres tijekom obreda prelaska.

Na isti način možemo razmišljati o gozbovanju u arheološkom kontekstu.

Na temelju ostataka životinjskih kostiju i nagorenog kamenja u centralnom otvorenom prostoru Hallan Çemija možemo zaključiti da je jedenje bila zajednička aktivnost u kojoj su sudjelovali svi članovi zajednice. S obzirom na to da se radi o jednoj od najstarijih zajednica koje su napustile lovačko-sakupljački način života unutar koga je društvena dinamika počivala na međusobnoj ovisnosti, sa stvaranjem viškova hrane javlja se potreba za smirivanjem tenzija i održavanjem novog društvenog poretka. Gozbovanje u tom kontekstu ima ulogu društvenog ljepila koje održava novu dinamiku. U posebnim građevinama u naselju također su pronađeni ostatci životinjskih kostiju, zajedno s nekim ekskluzivnim materijalima. Budući da u njima nisu zabilježeni tragovi svakodnevnog života, možemo zaključiti da su one imale neku posebnu namjenu, možda kao mjesto okupljanja društvene elite te zajednice. U tom slučaju gozbovanje na odvojenoj lokaciji možemo promatrati i kao potvrdu društvene segregacije. Dakle, s jedne strane imamo skupinu posebnih ljudi koja se okuplja u posebnim mjestima, a s druge strane zajedničko jedenje na otvorenom prostoru koje ima cilj održavati privid egalitarnosti.

Na primjeru ukopa u Kfaru HaHoreshu možemo vidjeti kako hrana ima ulogu i u smrti. Ona se od pretkeramičkog neolitika (pronađeni su čak i paleolitički ukopi sa životinjskim prilozima) nadalje često pronalazi u grobovima i, uz oružje, čini jedan od najčešćih grobnih priloga. Na Kfaru HaHoreshu pokopani su pojedinci iz okolnih naselja, a prilozima su životinje koje se koriste za jelo, poput goveda. Naravno, teško je iz današnje perspektive procijeniti radi li se o hrani koja će pokojniku koristiti u daljnjem životu ili je riječ o darovima koji bi trebali umiriti neka bića koja nas čekaju u smrti, ali ponovno vidimo da hrana koja je za jelo pored praktične ima i simboličku ulogu.

Victor Turner je u svom radu „The Ritual Process Structure and Anti-Structure“ proširio van Gennepovu teoriju o trodijelnom modelu obreda prelaska (Turner 1996, 358). Turner je uveo pojmove „predliminalnost“, „liminalnost“ i „postliminalnost“ kako bi pojasnio tri faze modela prelaska – dok je van Gennep govorio uglavnom inicijacijskim obredima, Turner je tu teoriju

proširio i na ostale situacije u kojima pojedinac mijenja svoj identitet (Turner 1996, 359). Tako predliminalnost označava fazu u kojoj pojedinac biva odvojen od svega poznatog te predstavlja metaforičku smrt, liminalnost je faza u kojoj osoba ostaje bez identiteta i ne pripada niti jednom svijetu, a u postliminalnoj fazi on biva reintegriran u zajednicu kao nova osoba s novim identitetom (Turner 1996, 365).

S Turnerovom teorijom na umu možemo razmišljati o obredima koji su se odvijali u kulturnim građevinama Cayönü Tepesija. Građevine su, kao što je navedeno ranije, na izdvojenom mjestu u naselju i okružene praznim prostorom. Dolaskom na takvo izdvojeno i monumentalno mjesto pojedinac pristaje na preliminarni korak – on biva izdvojen iz svog mjesta i time odbacuje svoj stari identitet. O samim obredima ne možemo reći mnogo jer nam je poznato samo da su u dvjema građevinama pronađeni tragovi krvi na stolu „Zgrade lubanje“, odnosno u jami u „Terazzo zgradi“. Analize su pokazale da se radi o ljudskoj i goveđoj krvi (Korienko 20019, 88), a proces prinošenja žrtve odgovara liminalnoj fazi obreda u kojoj pojedinac više nije osoba koja je bio prije obreda, ali još nije poprimio novi identitet. Tek se po završetku obreda osoba vraća u zajednicu, odnosno biva reintegrirana sa svojim novim identitetom. Iako nam pojedinosti o svrsi, načinu izvođenja i posljedicama obreda nisu poznate, možemo primijetiti da on podrazumijeva izdvajanje osobe iz poznate okoline, obavljanje glavnog dijela u posebnim građevinama toliko važnim da su obnavljane i održavane tijekom cijelog trajanja naselja te da uključuje životinje koje su se tradicionalno koristile za prehranu ljudi. Nisu zabilježeni direktni dokazi o gozbovanju, ali s obzirom na kohezijsku i umirujuću karakteristiku gozbovanja, možemo pretpostaviti da su zajedničke gozbe pratile obrede koji su se ondje odvijali.

8. Zaključak

Na području Bliskoga istoka došlo je do velikih promjena prije otprilike 10 000 do 12 000 godina. Zemlju su zahvatile velike klimatske i ekološke promjene, lagani porast temperature drastično je utjecao na život biljaka, životinja i ljudi i smanjio okolišne pritiske omogućavajući po prvi puta nekoj od ljudskih vrsta da ovladaju prirodom u toj mjeri da više nisu prisiljeni seliti se prateći

migracije životinja i sezonski rast biljaka. Za ljude je takav način života novost – rod *Homo* je u periodu dugom preko milijun godina iznjedrio nekoliko vrsta od kojih su sve bile lovci i sakupljači, uključujući i nas, *Homo sapiens*. Početak holocena doveo je do najveće revolucije u našoj prošlosti, napuštanje duge tradicije u privređivanju koja je sa sobom nosila i egalitarni društveni ustroj u kojemu su članovi zajednice bili uglavnom ravnopravni, ali i međusobno ovisni. Svaki je član imao svoje zadaće čije je ispunjavanje utjecalo na dobrobit čitave male zajednice. Smanjenje okolišnih pritisaka dovelo je do povećanja kapaciteta nosivosti, omogućavajući ljudima da se organiziraju u veće zajednice koje su postupno napuštale nomadski način života i počele organizirati prva trajna naselja. Mehanizam koji je omogućio organizaciju ljudi koji se međusobno ne poznaju jest kolektivna imaginacija – zajednički mitovi su okupili ljude i omogućili izgradnju velikih svetišta poput Göbekli Tepea, na isti način na koji i danas kolektivna imaginacija određuje naše živote. Društveni je poredak jedan od primjera zajedničke imaginacije, on nije opipljiv, ali to ga ne čini ništa manje stvarnim.

Razumljivo je da je ljudima (ako pod tim pojmom podrazumijevamo sve vrste roda *Homo*) napuštanje tradicije duge milijun godina uzrokovalo mnoge probleme i situacije na koje nisu navikli, pogotovo uzmemo li u obzir da se i svakodnevni život drastično promijenio. Organizacija u veće zajednice, izgradnja nastambi i planiranje prostora, pokušaji pripitomljavanja životinja i biljaka, pohrana viškova te održavanje funkcionalne zajednice stvaranjem zajedničkih mitova su samo neke od potreba koje je sa sobom donio sjedilački način života. Sa sigurnošću možemo tvrditi da je razina društvene napetosti bila vrlo visoka. Kako bi taj nov način života bio održiv, bilo je potrebno pronaći načine za smanjenje napetosti, a jedan od tih mehanizama je upravo gozbovanje. Održavanje velikih zajedničkih gozbi, stavimo li na stranu praktičnu svrhu, služilo je kao sredstvo smanjivanja tenzija i imalo kohezijski utjecaj na zajednicu. Gozbovanje je često bilo popraćeno ispijanjem alkohola koji se do danas koristi kao pomoć u opuštanju ali i opraštanju. Na mnogim je lokalitetima gozbovanje zabilježeno u kontekstu s posebnim predmetima, na posebnim prostorima i u posebnim mjestima, što nam govori da nije riječ samo o pukom jedenju nego da se radi o visoko ritualiziranim obredima od velikog značenja za zajednicu. Etnografska istraživanja i teorija proizašla iz njih upućuju na kohezivnu ulogu gozbovanja, za razliku od gozbovanja kojim se naglašava moć i imetak pojedinaca. U mnogim je društvima, pa tako i u suvremenom društvu kojem sami pripadamo, običaj da članovi veće ili manje zajednice zajednički objedu kako bi naglasili i učvrstili međusobnu povezanost. Danas gozbujemo kad slavimo neke događaje koji su nam važni, ali i kad smo tužni i potrebna nam je potpora drugih članova. Gozbovanje je također

element nekih religijskih praksi. Poznato nam je, kako iz današnje perspektive, tako i iz arheoloških nalaza, da gozbovanje ponekad prate molitva ili ples.

Razmislimo li o elementima gozbovanja prekeramičkog neolitika Bliskoga istoka, možemo primijetiti veliku sličnost sa suvremenim gozbama, što nam govori o velikoj ulozi koju je gozbovanje imalo ne samo u vremenu tranzicije na sjedilački način života, nego i o ulozi koju i dalje ima u našim životima.

9. Literatura

- Arbuckle, B. S., Özkaya, V. *Animal exploitation at Körtik Tepe: An early Aceramic Neolithic site in southeastern Turkey*. *Paléorient*, Vol. 32, No. 2. (2006) pp. 113-136
- Atakuman, Ç. *Architectural Discourse and Social Transformation During the Early Neolithic of Southeast Anatolia*, *Journal of World Prehistory*, Vol. 27, No. 1 (2014) pp. 1-42
- Batović, Š. *Kasno brončano doba na istočnom Jadranskom primorju*, U: Benac, A. (ur.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja. Sv. 4: Bronzano doba*, Svjetlost, 1983., pp. 271-374
- Benz, M., Deckers, K., Rössner, C., Pustovoytov, K., Riehl, S., Alexandrovskiy, A., Scheeres, M., Fecher, M., Coşkun, A., Özkaya, V., Alt, K.W. *Prelude to village life. Environmental data and building traditions of the Epipalaeolithic settlement at Körtik Tepe, Southeastern Turkey*, *Paléorient*, Vol. 41, No. 2 (2015), pp. 9-30
- Boyd, B. *On „sedentism“ in the Later Epipaleolithic (Natufian) Levant*, *World Archaeology*, Vol. 38, No. 2. (2006), pp. 164-178
- Braidwood, R. J. *The Early Village in Southwestern Asia*, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 32. No1/2. (1973), pp. 34-39
- Chevalier, J., Gheerbrant, A. *Rječnik simbola*, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1987.
- Čapo, J., Gulić Zrnić, V. *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. Nova etnografija, 2011
- Dietrich, O., Heun, M., Notroff, J., Schmidt, K., Mazknow, M. *The role of cult and feasting in the emergence of Neolithic communities. New evidence from Gobekli Tepe, south-eastern Turkey*, *Antiquity*, vol. 86 (2012), pp. 674-695
- Dietrich, O., Köksal-Schmidt, Ç., Notroff, J., Kürkçüoğlu, J., Schmidt, K. *Göbekli Tepe. Preliminary Report on the 2012 and 2013 Excavation Seasons*. *Neo-Lithics* 1/14 (2014), pp. 11-18.
- Dietrich, L., Meister, J., Dietrich O., Notroff J., Kiep J., Heeb J. Beuger, A., Schutt, B. *Cereal processing at Early Neolithic Göbekli Tepe, southeastern Turkey*. *PLoS ONE* Vol. 14. No. 5 (2019), pp: 1-34
- Fagan, B. M., Beck, C., Michaels, G., Scarre, C., Silberman, N. A. *The Oxford Companion to Archaeology*. Oxford University Press, 1996.
- Finlayson, B., Mithen, S., Najjar, M., Smith, S., Maričević, D., Pankhurst, N., Yeomans, L. *Architecture, sedentism, and social complexity at Pre-Pottery Neolithic A WF16, Southern Jordan*. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, Vol. 108, No. 20. (2011), pp. 8183-8188.
- Frazer, J. *The Golden Bough: A Study in Comparative Religion*. Cambridge University Press, 2012
- Goring-Morris, A. N. *Life, death and the emergence of differential status in the Near Eastern Neolithic: Evidence from Kfar HaHoresh, Lower Galilee, Israel*, U: Clarke, J. (ur.), *Archaeological Perspectives on the Transmission and Transformation of Culture in the Eastern Mediterranean*, Oxbow Books, Levant Supplementary Series, Vol. 2 (2005), pp. 89-106
- Goring-Morris, A. N., Horwitz, L. K. *Funerals and Feasts during the Pre-Pottery Neolithic B of the Near East*. *Antiquity* (2007), pp: 902-919
- Hayden, B. *On Territoriality and Sedentism*, *Current Anthropology*, Vol. 41, No. 1 (2000), pp. 109-112
- Hayden, B. *The Power of Feasts*, Cambridge University Press, 2014.
- Hayden, B. *The dynamics of wealth and poverty in the Transegalitarian societies of Southeast Asia*. *Antiquity*, Vol. 75 (2001), pp. 571-581

- Hayden, B., Villeneuve, S. *A Century of Feasting Studies*, Annual Review of Anthropology, Vol. 40 (2011), pp. 433-449
- Helwing, B. *Feasts as a social dynamic in Prehistoric Western Asia - three case studies from Syria and Anatolia*, Paléorient, Vol. 29, No. 2 (2003), pp. 63-85
- Hortwitz, L. K., Goring-Morris, A. N. *Animals and ritual during the Levantine PPNB: A case study from the site of Kfar Hahores, Israel*, Anthropozoologica, Vol. 39(1) (2004), pp. 165-178
- Karavanić, I. *Prapočeci religije*, Školska knjiga, 2012.
- Kornienko, V.T. *Notes on the Cult Buildings of Northern Mesopotamia in the Aceramic Neolithic Period*, Journal of Near Eastern Studies, Vol. 68, No. 2 (2009), pp. 81-102
- Levi-Strauss, C. *Totemism*, Merlin Press London, 1991.
- Lichter, C. *'Temples' in the Neolithic and Copper Age in Southeast Europe*, Documenta Praehistorica, Vol. XLI (2014), pp. 119-136
- Marshall, Y. *Introduction: Adopting a Sedentary Lifeway*, World Archaeology, Vol. 38, No. 2 (2006), pp. 153-163
- Mauss, M. *The Gift*, Routledge, 2002.
- McBride, A. *Performance and Participation: Multi-Sensual Analysis of Near Eastern Pre-Pottery Neolithic Non-Domestic Architecture*, Paléorient, Vol. 39, No. 2 (2013), pp. 47-67
- Moore, A. M. T., Hillman, G. C. *The Pleistocene to Holocene Transition and Human Economy in Southwest Asia: The Impact of the Younger Dryas*. American Antiquity, Vol. 57, No. 3 (1992), pp. 482-494
- Notroff, J., Dietrich, O., *Göbekli Tepe: Neolithic Gathering and Feasting at the Beginning of Food Production*, Asor, Vol. 5, No. 7 (2017) <<http://www.asor.org/onetoday/2017/07/gobekli-tepe>>. Pristupljeno 20. rujna 2019.
- Owens, D. i Hayden, B. *Prehistoric Rites of Passage: A Comparative Study of Transegalitarian Hunter-Gatherers*, Journal of Anthropological Archaeology, Vol 16 (1997), pp. 121-161
- Özkaya, V., Coşkun, A. *Körtik Tepe, a new Pre-Pottery Neolithic A site in south-eastern Anatolia*, Antiquity, Vol. 83. (2009)
- Peasnell, B. *Intricacies of Hallan Çemi*, Expedition Magazine, Vol 44.1 (2002), pp. 5-6
- Pearson, J., Grove, M., Özbek, M., Hongo, H. *Food and social complexity at Çayönü Tepesi, southeastern Anatolia: Stable isotope evidence of differentiation in diet according to burial practice and sex in the early Neolithic*, Journal of Anthropological Archaeology, Volume 32, Issue 2 (2013), pp. 180-189
- Peters, J., Helmer D., Sana Sengui, M. *Early Animal Husbandry in the Northern Levant*, Paléorient, Vol. 25, No. 2 (1999), pp. 27-48.
- Peters, J., Schmidt, K., Dietrich, O., Pöllath, N. *Göbekli Tepe: Agriculture and Domestication*, Springer (2014), pp: 3065-3068
- Potrebica, H. *Kneževi željezna doba*, Meridijani, 2013.
- Renfrew, C., Bahn, P. *The Cambridge World Prehistory*. Cambridge University Press. 2014.
- Richerson, P., Boyd, B., Robert. B. 2001. *Was agriculture impossible during the Pleistocene but Mandatory during the Holocene? A climate change hypothesis*. American Antiquity 66, pp. 384-411.
- Rollefson, G. O., Simmons, A. H., Kafafi, Z. *Neolithic Cultures at 'Ain Ghazal, Jordan*. Journal of Field Archaeology, Vol. 19. (1992), pp. 443-470.
- Sherratt, A., 1997. *Plough and Pastoralism: Aspects of the Secondary Products Revolution*. U: A. Sherratt, ur. Economy and Society in Prehistoric Europe. Princeton University Press, pp. 158-199.

- Scardovelli, M. *Interacting animals in cave art: how animal figures relate to each other in Paleolithic European Art*, XIX International Rock Art Conference 2015, pp. 1477-1492
- Scham, S. *The World's First Temple*, Archaeology, Vol. 61, No. 6 (2008), pp. 22-27
- Schirmer, W. *Some Aspects of Building at the „Aceramic-Neolithic“ Settlement of Cayonu Tepesi*. World Archaeology, Vol.21, No. 3 (1990), pp. 363-387
- Starkovich, B.M., Stiner, M.C. *Hallan Çemi Tepesi: High-ranked Game Exploitation alongside Intensive Seed Processing at the Epipaleolithic-Neolithic Transition in Southeastern Turkey*. Anthropozoologica No. 44(1) (2009), pp. 41-61.
- Težak-Gregl, T. *Uvod u prapovijesnu arheologiju*, Leykam international, Zagreb, 2011.
- Turner, V. *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. Routledge, 1996
- Watkins, T. *Architecture and 'theatres of memory' in the Neolithic of southwest Asia*. Rethinking Materiality: The Engagement of Mind with the Material World (2004), pp. 97-106.
- Willcox, G. *Charred plant remains from a 10th millennium B.P. kitchen at Jerf el Ahmar (Syria)*. Vegetation History and Archaeobotany, Vol. 11, No. ½ (2002), pp. 55-60.
- Willcox, G., Buxo, R., Herveux, L., *Late Pleistocene and Early Holocene climate and the beginnings of cultivation in the northern Syria*. The Holocene, No. 19 (2009), pp. 151-158.

10. Popis priloga

Slika 1. Položaj Göbekli Tepea na karti današnje Turske, Dietrich et al. 2012:674

Slika 2. Centralni stup s prikazom čovjeka, Dietrich et. al 2012:683

Slika 3. Stup s prikazom obezglavljenog ljudskog tijela, Peters et al. 2014:3066

Slika 4. Lokalitet Hallan Çemi na karti, Peasall 2002:5

Slika 5. Tablica s prikazom zastupljenosti životinjskih vrsta na lokalitetu Nevali Çori, Peters et Al. 1999:35

Slika 6. Ulomak kamene posude s prikazom plesa i kornjačom, Dietrich et al., 2012:691

Slika 7. Grob s osam goveda na lokalitetu Kfar HaHoresh, Goring-Morris i Kolska Horwitz, 2007:908

Slika 8. Komunalna građevina EA 53 u Jerf el Ahmaru, Watkins 2004:6

Slika 9. Zgrada lubanja u Çayönü Tepesi, Schirmer 1990:381

Slika 10. Rekonstrukcija „Zgrade s kamenim pločama“ s lijeve i „Terazzo zgrade“ s desne strane, Lichter 2041:123

KARAKTER GOZBI U PRETKERAMIČKOM NEOLITIKU BLISKOGA ISTOKA

Tema ovog rada su gozbe pretkeramičkog neolitika Bliskog istoka. Cilj je dati pregled odabranih arheoloških nalazišta na kojima su zabilježeni tragovi gozbovanja. Etnološka teorija daje nam, u kombinaciji s analizom materijalnih dokaza, podlogu za promišljanje o karakteru gozbi. Gozbe promatramo kao zajednički događaj koji je osim što je praktičan i profan, također ima i ritualni karakter. Gozbe se koriste kao kohezivno sredstvo pomoću kojeg se smanjuju unutarnje tenzije zajednice koje proizlaze prilikom prelaska ljudi s nomadskog načina života i lovačko-sakupljačkog načina privrede na sjedilački način života u kojem ljudi počinju pripitomljivati određene biljne i životinjske vrste. Uz gozbovanje, u radu se prezentira ta tranzicija i kroz oblikovanje prostornih aspekata stanovanja i kroz ritualno ponašanje vezano uz gozbovanje.

Ključne riječi: gozbovanje, pretkeramički neolitik, Bliski istok, transegalarizam, društvena organizacija, ritualno ponašanje

CHARACTER OF THE FEASTS IN A PREPOTTERY NEOLITHIC OF THE MIDDLE EAST

The topic of this paper are the feasts of the prepottery Neolithic of the Middle East. The aim is to provide an overview of selected archaeological sites where traces of feasting have been recorded. Ethnological theory gives us, in combination with the analysis of material evidence, a basis for questioning about the character of feasts. Feasts are viewed as a common event which, in addition to being practical and profane, also has a ritual character. Feasts are used as a cohesive medium for reducing the internal tensions that arise when people move from a nomadic lifestyle and a hunting-gathering economy to a sedentary lifestyle in which people begin to domesticate certain plant and animal species. In addition to feasting, the paper presents this transition through the shaping of the spatial aspects of housing and through ritual behavior related to feasting.

Key words: feasting, prepottery Neolithic, Middle East, transegalitarianism, social organisation, ritual behaviour